

भेरीगंगा नगरपालिका नगर कार्यपालिकाको कार्यालय छिन्चु, सुखेत कर्णाली प्रदेश, नेपाल

स्थानीय राजपत्र

ਖੱਡ: ੦੬

संख्या: १६

मिति: २०८०/११/०२ गते

भाग-२

भेरीगंगा नगरपालिका

**मेरीगंगा नगरपालिकाको स्थानेपानी, सरसफाई तथा गतावरण शाखा
सञ्चालन तथा अनुगमन निर्देशिका, २०८०**

कार्यपालिका बैठकबाट स्वीकृत मिति: २०८०।१०।२९

प्रस्तावना: नेपालको संविधानको धारा ३० को उपधारा १ बमोजिम प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक्को व्यवस्था गरेको छ । अतः भेरीगांगा नगरपालिकाका पछाडी परेका वर्ग, समुदाय, क्षेत्र र लिङ्गका सबै जनताहरुलाई सुरक्षित खानेपानी तथा सरसफाई सेवा उपलब्ध गराउने र गुणस्तरीय खानेपानीको अभावमा जनस्वास्थ्यमा पर्नसक्ने नकारात्मक असरलाई अन्त्य गर्नका लागि निजी तथा सार्वजनिक संस्थाहरुले दिई आइरहेको खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छता सेवा सुविधाहरुका साथै विद्यमान खानेपानी वितरण प्रणालीबाट वितरण गरिए आइरहेको खानेपानीको गुणस्तर परीक्षण गर्न र नगरपालिका आँफैले वा नगरपालिकाको स्वामित्वमा रहेर अरु कुनै निजी उद्यमी/व्यवसायीले सञ्चालन गरिए आइरहेको खानेपानी गुणस्तर परीक्षण प्रयोगशालाको अनुगमन र परीक्षण कार्यलाई प्रभावकारी र सुदृढ गर्नुपर्ने वाञ्छनीय भएकोले स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ३ को दफा ११ भ (५), स्वच्छ खानेपानी तथा खाद्य पदार्थ गणस्तर र वायु तथा ध्वनिको प्रदूषण

नियन्त्रण र नियमन, ज (१), उपभोक्ता सचेतना अभिवृद्धि लक्षित उपभोक्ताको लगत व्यवस्थापन र स्थानीय वस्तु तथा सेवाको गणस्तर परीक्षण, ध (१), स्थानीय खानेपानी सम्बन्धी नीति, कानून, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन र नियमन र दफा १४ (१) र (२) अनुसार खानेपानी व्यवस्थापन बोर्ड गठन तथा सोही ऐनको परिच्छेद १५ को दफा १०२ को उपदफा २ बमोजिम मिति २०८०। मा बसेको नगर कार्यपालिका बैठकले यो निर्देशिका बनाएको छ ।

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१. सक्षिप्त नाम तथा प्रारम्भ :

- क) यो निर्देशिकाको नाम “भेरीगंगा नगरपालिकाको खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखा सञ्चालन तथा अनुगमन निर्देशिका, २०८०” रहेको छ । जसलाई अंग्रेजीमा “WASH Section Operation and Monitoring Guideline of Bheriganga Municipality 2080” भनिनेछ ।
- ख) यो निर्देशिका “भेरीगंगा नगरपालिकाको कार्यपालिका बैठकबाट स्वीकृती भएको मितिदेखि लागु हुनेछ ।

२. परिभाषा:

विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकामा:-

- क) “कार्यालय” भन्नाले भेरीगंगा नगरपालिका नगर कार्यपालिकाको कार्यालय सम्झनुपर्छ र सो शब्दले नगरपालिकाको कार्यपालिका अन्तर्गतका वडा कार्यालयहरुलाई समेत सम्झनुपर्दछ ।
- ख) “नगरपालिका” भन्नाले भेरीगंगा नगरपालिकालाई सम्झनुपर्दछ ।
- ग) “निर्देशिका” भन्नाले “भेरीगंगा नगरपालिकाको खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखा सञ्चालन तथा अनुगमन निर्देशिका, २०८० सम्झनुपर्दछ ।
- घ) “प्रमुख” भन्नाले भेरीगंगा नगरपालिकाका प्रमुखलाई सम्झनुपर्दछ ।
- ङ) “प्रयोगशाला” भन्नाले खानेपानी गुणस्तर जाँच प्रयोगशाला (ल्याब) लाई सम्झनुपर्दछ ।

- च) “समावेशी” भन्नाले पछाडी परेका वर्ग, समुदाय, क्षेत्र र लिङ्गका व्यक्तिहरुलाई समावेश गरिएको सम्झनुपर्दछ ।
- छ) “सुरक्षित खानेपानी” भन्नाले मानव तथा पशु स्वास्थ्यका लागि हानिकारक तत्व नभएको राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड बमोजिमको गुणस्तर युक्त स्वच्छ खानेपानी सम्झनुपर्दछ ।
- ज) “संयोजक” भन्नाले सम्बन्धित विषयगत समितिको संयोजकलाई सम्झनुपर्दछ ।
- झ) “शाखा” भन्नाले खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखालाई सम्झनुपर्दछ ।
- ञ) “शाखा प्रमुख” भन्नाले खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखा प्रमुखलाई सम्झनुपर्दछ ।

परिच्छेद-२

उद्देश्य, प्रतिफल र कार्यक्षेत्र

३. उद्देश्य :

यस खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखाका मुख्य उद्देश्यहरु देहायबमोजिम हुनेछन् :

- क) नगरपालिकामा खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता तथा वातावरण क्षेत्रमा प्राविधिक विशेषज्ञता भएका कर्मचारीहरू रहेको एक दिगो र निर्दिष्ट जिम्मेवारी सहितको खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखाको सञ्चालन गर्ने ।
- ख) नगरपालिकाका सम्पूर्ण जनतालाई सुरक्षित खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरणमा सर्वसुलभ, समावेशी तथा दिगो पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
- ग) खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरणसम्बन्धी नीति निर्माण, स्रोत परिचालन र बिभिन्न संघसंस्थाहरुसँग साझेदारी सम्बन्धि गतिविधिहरूको नेतृत्व, समन्वय र सहजीकरण गर्ने ।
- घ) नगरपालिकामा खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरणसम्बन्धी भौतिक संरचना निर्माण, कार्यालय व्यवस्थापन र जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरु संचालन गर्न वार्षिक बजेट विनियोजनका लागि प्रस्ताव गर्ने ।
- ङ) खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता सम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन तथा अद्यावधिक र विश्लेषण गर्ने ।

- च) खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता सम्बन्धी सञ्चालन भइरहेका तथा सम्पन्न भइसकेका गतिविधिहरूको नियमित प्रगति निरीक्षण र मूल्याङ्कन गरी प्रतिवेदन तयार गर्ने तथा सार्वजनिकीकरण गर्ने ।
- छ) समुदायमा दिगो, सुरक्षित खानेपानी, सरसफाईर स्वच्छताको पहुँच वृद्धि गर्न तीन तहको सरकार संघ, प्रदेश तथा स्थानीय सरोकारवालाहरु, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संघसंस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्यको भूमिका निर्वाह गर्ने ।
- ज) खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता कार्यक्रमहरूको दिगोपना प्रवर्द्धन र दीर्घकालीन सेवा सुनिश्चित गर्न कर्मचारी र सम्बन्धित सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

४. अपेक्षित प्रतिफलहरू:

- क) नगरपालिकाको वार्षिक योजना तथा कार्यक्रममा खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता योजनाका क्रियाकलापहरु मूलप्रवाहीकरण भएको हुनेछ ।
- ख) खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण सम्बन्धी समग्र गतिविधिहरु स्थानीय पद्धतिमा आधारित भई संस्थागत विकास भएको हुनेछ ।
- ग) खानेपानी आयोजनाहरूमा नियमित, व्यवस्थित, गुणस्तरिय सेवामा वृद्धिका साथै नियमित अनुगमन, मुल्याङ्कन गरि उपयुक्त प्रतिक्रिया र सुभावको पूर्ण पालन गर्ने अभ्यास भई प्रभावकारी सेवामा अभिवृद्धि भएको हुनेछ ।
- ड) नगरपालिका भित्र लैझिगिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण र सबैमा समान पहुँचको आधारमा दिगो, शुलभ र जलवायू उत्थानशील सुरक्षित खानेपानी, सरसफाई, तथा स्वच्छता एवं वातावरणीय सेवाको प्रवाह भएको हुनेछ ।

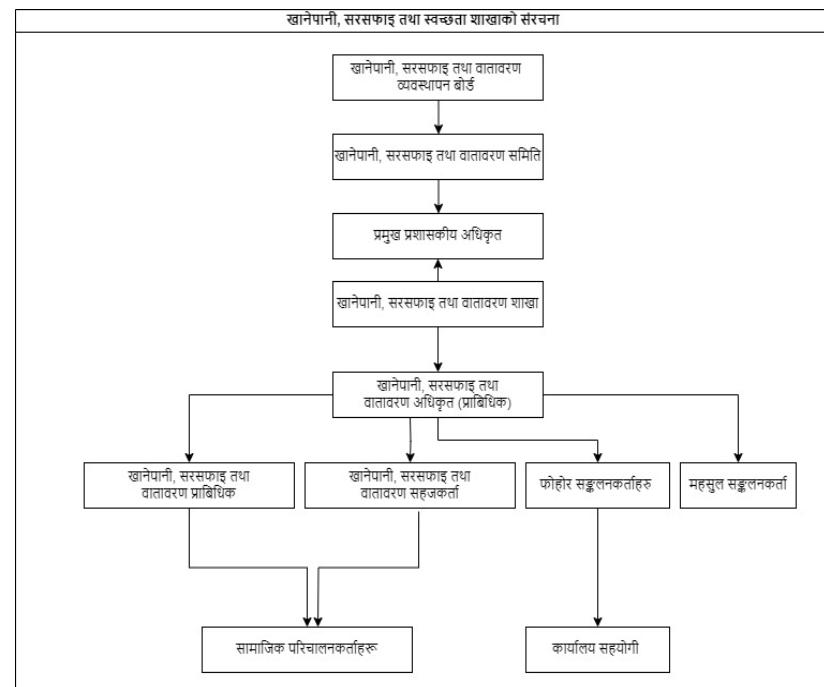
५. कार्यक्षेत्र:

- क) निजी तथा सार्वजनिक निकायहरु (शैक्षिक संस्था, स्वास्थ्य संस्था, अन्य संघ संस्थाहरुका वातावरण र खानेपानी, सरसफाई, स्वच्छतासँग सम्बन्धित कार्यहरू,
- ख) सार्वजनिक स्थल, सार्वजनिक शौचालय, धार्मिक स्थल, बजार क्षेत्र र पानीका श्रोतहरुको वातावरण र खानेपानी, सरसफाई, स्वच्छतासँग सम्बन्धित कार्यहरू ।

परिच्छेद-३

खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखा संगठनात्मक संरचना तथा काम, कर्तव्य र जिम्मेवारी :

५. संगठनात्मक संरचना:

६. खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखाको काम, कर्तव्य र जिम्मेवारी: नगरपालिकाका खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखा र सरोकारवाला निकायहरुको महत्वपूर्ण जिम्मेवारी निम्न अनुसार हुनेछ ।

क) योजना र कार्यान्वयन

- नगरपालिकाको N-WASH तथ्याङ्कहरुको समीक्षा गर्ने, छुटेका तथ्याङ्कहरुको सङ्कलन गर्नका लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने साथै सङ्कलित तथ्याङ्कहरुलाई प्रमाणिकरण गरेर N-WASH प्रणालीमा अपलोड गर्ने ।
- खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता दिगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि समयरेखा, लक्ष्य र रणनीतिहरू सहितको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता योजनाहरु तयार गर्ने साथै उक्त योजनाहरु कार्यान्वयनका लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन गर्ने ।

- दिगोपना, लैङ्गिक समानता र सामुदायिक सहभागिता (समावेशिता) को सिद्धान्तलाई विचार गर्दै खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता कार्यक्रमहरु लागू गर्ने ।
- खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता दिगो विकास लक्ष्य ६.१ र ६.२ तर्फ प्रगति मापन गर्न नियमित रूपमा मुख्य खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सूचकहरूमा तथ्याङ्कहरु सङ्कलन र विश्लेषण गर्ने ।
- तथ्याङ्कहरुको गुणस्तर, व्यवस्थापन र रिपोर्टिङ मेकानिज्महरू सही र समयसापेक्ष जानकारी उपलब्ध गराउन सकिने ठाउँमा रहेको सुनिश्चित गर्ने ।

ख) पैरवी र सचेतना

- खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको महत्व र सामुदायिक स्वास्थ्य र विकासमा यसको योगदान बारे सचेतना जगाउन खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता महासंघसँगको सहकार्यमा व्यवहार परिवर्तनका लागि सचेतना र वकालत अभियानहरू विकास र सञ्चालन गर्ने ।
- सबै वडा, विद्यालय र स्वास्थ्य संस्थाहरुको सुरक्षित खानेपानी, सुधारिएको सरसफाई र स्वच्छता अभ्यासहरू तर्फ व्यवहार परिवर्तनलाई बढावा दिने ।
- समुदायभित्र ज्ञान अभिवृद्धि गर्न खानेपानी सरसफाई र स्वच्छता विषयहरूमा सूचना र शैक्षिक सामग्रीको विकास गरी प्रचार प्रसार गर्ने ।

ग) तालिम तथा क्षमता अभिवृद्धि

- खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण (वास) शाखाका कर्मचारीहरु विच क्षमता पहिचान गर्ने, कार्यक्रमहरुको योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कनमा कौशल वृद्धि गर्न आवश्यक प्रशिक्षण प्रदान गर्ने ।
- खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण(वास)शाखाको प्राविधिक विशेषज्ञतालाई सुदृढ गर्न सम्बन्धित सरकारी निकाय, INGOs र सरोकारवालाहरूबाट प्राविधिक सहयोगका लागि आवश्यक समन्वय गर्ने ।
- खानेपानी सरसफाई र स्वच्छताका उत्कृष्ट अभ्यासहरू अवलम्बन गर्ने ।
- खानेपानी सरसफाई र स्वच्छता शाखा भित्र सिक्ने संस्कृतिको विकास गर्न साथै कर्मचारीहरूलाई सान्दर्भिक प्रशिक्षण, कार्यशाला, सेमिनार र सम्मेलनहरूमा भाग लिन प्रोत्साहित गर्ने ।

- खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छताका चुनौतिहरूलाई सम्बोधन गर्न उनीहरूलाई आफ्ना अनुभवहरू, सिकाई र नवीनतम दृष्टिकोणहरू साभा गर्न प्रोत्साहन दिने ।
- सिकाई अनुभवहरू साभा गर्न र उत्कृष्ट अभ्यासहरूबाट सिक्न स्थानीय, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरहरू तथा फोरमहरूमा र कार्य समूहहरूमा भाग लिने ।

घ) सहयोग र समन्वय

- सबै वडा, विद्यालय र स्वास्थ्य संस्थाहरुको खानेपानी सरसफाई र स्वच्छतासंग सम्बन्धित मुद्दाहरूमा काम गर्ने सरकारी विभागहरू, गैरसरकारी संस्थाहरू र समुदायमा आधारित संस्थाहरूसँग बलियो समन्वय संयन्त्रहरू स्थापना गर्ने ।

ड) प्रतिवेदन र अभिलेखिकरण

- कार्यक्रम कार्यान्वयन, बजेट उपयोग र प्रभाव मूल्याङ्कन सहित सबै खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता गतिविधिहरूको सही अभिलेख राख्ने ।
- खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता गतिविधिहरू कार्यान्वयन गर्नका लागि प्रगति, उपलब्धिहरू, सिकेका पाठहरू र खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता पहलहरू कार्यान्वयनमा सामना गरेका चुनौतीहरू सहित आवधिक प्रतिवेदन तयार गर्ने ।
- सबै वडा, विद्यालय र स्वास्थ्य संस्थाहरुको खानेपानी सरसफाई र स्वच्छतासँग सम्बन्धित दिगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न नगरपालिकाको प्रतिबद्धता र प्रयासहरू सम्बन्धित सरोकारवाला र दाताहरूलाई प्रतिवेदन/प्रस्तावहरू पेश गर्ने ।
- प्रमाण-आधारित निर्णय र योजना तयार गर्न व्यापक तथ्याङ्कहरु सङ्कलन गरी दस्तावेजहरू तयार गर्ने ।

च) समीक्षा र निरन्तर सुधार

- खानेपानी सरसफाई, र स्वच्छताको सुधार र नवीनतम विचार प्रविधिहरू पहिचान खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखाको कार्यसम्पादनको आवधिक समीक्षा र मूल्याङ्कनहरू सञ्चालन गर्ने ।
- खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता कार्यान्वयनहरूको प्रभावकारिता र सान्दर्भिकता सुनिश्चित गर्न निरन्तर सिकाइमा संलग्न हुने ।

- दिगो विकास लक्ष्य ६.१ र ६.२ तर्फ उत्तरदायित्व बनाउन र प्रभावकरी रूपमा प्रगति हासिल गर्न नगरपालिकाका अधिकारीहरू, सरोकारवालाहरू र दाताहरूलाई पारदर्शी र समयमै रिपोर्टिङ गरेको सुनिश्चित गर्ने ।

परिच्छेद-४

कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन सम्बन्धि व्यवस्था

७. कार्यान्वयन रणनीति :

खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखा सञ्चालन र व्यवस्थापनका लागि देहायबमोजिमका कार्यान्वयन रणनीति तय गरिएका छन् ।

- नगरपालिकाको खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखा मार्फत खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी कार्य संचालन गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।
- ख. खानेपानी, सरसफाई, स्वच्छता तथा वातावरण क्षेत्रमा प्रभावकारी सेवा बढ़ाव दिएको छ गर्ने ।
- ग. खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता योजना (WASH PLAN) लाई स्थानिय तहको योजना प्रकृयामा मूलप्रवाहीकरण र कार्यान्वयन गर्ने ।
- घ. खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी MIS Portal N-WASH मा रहेको तथ्याङ्कलाई अद्यावधिक गर्ने ।
- च. नगरपालिकालाई पूर्ण सरसफाईयुक्त नगरपालिका निर्माणका लागि अभियान सञ्चालन गर्ने । पूर्ण सरसफाई सम्बन्धी सूचकांकहरू अनुसूची १ मा रहेको छ ।
- छ. विद्यालय स्तरिय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता प्रवर्द्धनका लागि नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्राविधि मन्त्रालय, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा जारी गरिएको विद्यालय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी कार्यविधि, २०७४ लाई कार्यान्वयन गर्ने वा भेरीगांगा नगरपालिकाको आवश्यकता अनुसार छूटौ विद्यालय स्तरिय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता निर्देशिका जारी गर्ने ।
- ज. भेरीगांगा नगरपालिकाभित्रका स्वास्थ्य सेवा प्रदायकहरू, स्वास्थ्य चौकी र सामुदायिक स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता प्रवर्द्धनका लागि विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) र UNICEF द्वारा जारी गरिएको स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी र सरसफाईका सेवा सुविधाहरूको सुधार उपकरण (WASH FIT) अनुसार कार्यान्वयन गर्ने ।

- भ. संस्थागत संरचना र क्षमता विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्ने ।
- ज. खानेपानी, सरसफाई, फोहोरमैला व्यवस्थापन र वातावरणीय सरसफाईलाई दिगोरूपमा सञ्चालन गर्नका लागि सरोकारवाला संघ संस्थाहरूसंग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।
- ठ. सहभागितामूलक कार्यक्रम सञ्चालन र सबैका लागि सधैका लागि चुस्त दुरुस्तरूपमा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवा प्रवाह गर्ने ।
- ठ. अनुगमन, मूल्यांकन तथा पृष्ठपोषणका आधारमा निरन्तर सुधारमा जोड दिने ।

८. अनुगमन तथा मूल्यांकन सम्बन्धि व्यवस्था :

- क) नगरपालिकाका विभिन्न तहमा गरिने खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता अनुगमन विधि/फाराम/सुचकाङ्क अनुसूची २,३,४,५,६,७,८,९,१० र ११ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ ।
- ख) नगरपालिकाका सबै वडाहरूमा सुरक्षित खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता क्षेत्र निर्माण गर्नका लागि, अनुसूची १ मा दिएको सूचकाङ्क प्रयोग गरी, अवस्था र प्रगति प्रतिवेदन कार्यपालिकामा पेश गर्नुपर्नेछ । यस्तो प्रतिवेदन प्रभावकारी समन्वयका लागि सम्बन्धित प्रदेश तथा संघीय मन्त्रालयहरूमा पठाउनुपर्नेछ ।
- ग) भेरीगांगा नगरपालिकाको खानेपानी व्यवस्थापन कार्यविधि २०७९ को दफा १३ को उपदफा १३ मा उल्लेख भए अनुसार खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता समितिहरूले वितरण गरिए आइरहेको खानेपानी वार्षिक १ पटक भेरीगांगा नगरपालिकाले आँफै जाँच्ने भएकोले खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता समितिहरूले संस्था दर्ता वा नविकरण गर्दा आउने शुल्कबाट नै खानेपानी सरसफाई तथा वातावरण शाखाले प्रत्यक्ष खानेपानी वितरण आयोजनाहरूको अनुगमनको क्रममा खानेपानीको गुणस्तर पनि जाँच गरिनेछ ।
- घ) विशिष्ट विशेष सूचक मूल्यांकन संयन्त्र र विधि: नगरपालिकामा यस निर्देशिकामा तोकिएको अलावा आवश्यक सूचक समेत थप गरिएको अवस्थामा त्यस्ता सूचकहरूको मूल्यांकन संयन्त्र र विधि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समन्वय समितिले तोकेबमोजिम हुनेछ ।
- ड) मूल्यांकन सहित उत्प्रेरणा: खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताका सूचकहरूमा उत्कृष्ट नतिजा सहित खानेपानी, वातावरणीय सरसफाईमा योगदान पुऱ्याउने व्यक्ति, टोलविकास संस्था, निजी कम्पनी, सामाजिक संघसंस्था र सहकारी

संस्थाहरुलाई मूल्यांकन मार्फत उत्प्रेरणात्मक सम्मान, कदर पत्र, पुरस्कारको व्यवस्था कार्यपालिकाले निर्णय बमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद-५

वित्तीय स्रोत तथा मानव संसाधन व्यवस्थापन, कार्यान्वयन, समन्वय र सहकार्य:
४. स्रोत व्यवस्थापन तथा कार्यान्वयन :

- क) **वित्तीय स्रोत व्यवस्थापन:** यस निर्देशिकामा उल्लेख गरिएका सूचकहरु तथा तोकिएका क्रियाकलापहरु नगरपालिकाले वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा समावेश गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्नेछ ।
- अ) **विकास साभेदार, नगरपालिकामा क्रियाशील सरकारी, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र नीजि क्षेत्रले समेत निर्देशिका कार्यान्वयनमा सहयोग गर्न सक्नेछन् ।**
- आ) नगरपालिकाले विभिन्न क्षेत्रसंग समन्वय र सहकार्य गर्न सक्नेछ भने खानेपानीसरसफाईतथा वातावरणीय कार्यान्वयनका लागि संघीय र प्रदेश सरकारले प्रोत्साहन र थप अनुदान उपलब्ध गराउन सक्नेछन् ।
- इ) भेरीगांगा नगरपालिकाले प्रत्येक आयोजनाहरुबाट कुल रकम मध्यबाट मर्मत सम्भारका लागि छुट्ट्याउदै आएको १% रकमबाट जम्मा भएको रकम मध्येबाट १०% रकम नगरपालिकाको खानेपानी तथा सरसफाई सम्बन्धि सम्पूर्ण कार्य सञ्चालन गर्न कृषि विकास बैंक, छिन्चुमा रहेको विविध कोष खाता नं ०७२१००९९४६०३७९८३ मा जम्मा गरी विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था तथा सार्वजनिक संस्थाहरुको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सेवा सुविधाहरुको मर्मतसम्भार गर्न खर्च गरिनेछ ।
- ख) **मानव संसधान व्यवस्थापन :** नगरपालिकामा खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखाले स्वच्छ र गुणास्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सेवा सुनिश्चित गर्न विषयविज्ञता भएका प्राविधिक कर्मचारी र सल्लाहकारहरुको व्यवस्थापनगर्न सक्दछ ।
१०. **कार्यान्वयन:** नगरपालिकामा खानेपानी, सरसफाईतथा वातावरण शाखाले सचिवालयको रूपमा काम गर्नेछ । वडा र समुदाय तहमा सञ्चालन हुने खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण क्रियाकलापहरुको समन्वय र सहजीकरणको व्यवस्था वडास्तरिय खानेपानी तथा सरसफाई समन्वय समितिको निर्देशनमा वडा कार्यालयले गर्नेछ ।

११. **खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखाको अन्य शाखाहरुसँग सहकार्य :** नगरपालिकामा खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखाले आवश्यकता अनुसार अन्य सबै शाखा तथा इकाइहरुसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्न सकिनेछ । साथै सार्वजनिक तथा नीजि विद्यालयहरु, स्वास्थ्य संस्थाहरु र अन्य निकायहरुमा भएका खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छतासँग सम्बन्धित कार्यहरुको अगुवाई, कार्यान्वयन तथा अनुगमन यसै शाखाले नेतृत्वमा हुनेछ ।

१२. **अन्य व्यवस्था:** यस निर्देशिका लागु हुनुभन्दा अघि गरेका खानेपानी सम्बन्धी कार्यहरु यसै निर्देशिका बमोजिम भएगरेको मानिनेछ । यस निर्देशिकामा उल्लेख भएका कुराहरु यसै बमोजिम र अन्य कुराहरु प्रचलित कानुनबमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद-६

खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण क्षेत्रमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण क्षेत्रमा लैङ्गिक समानता र समावेशीताका लागि देहायबमोजिम व्यवस्था गरिनेछ ।

१३. **लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशी:**

- क) नगरपालिकाले खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी कानुन तथा नीति निर्माणको क्रममा महिला तथा सामाजिक रूपमा बन्धितीकरणमा परेका समुदायको समावेशी तथा सहभागीतामुलक प्रतिनिधित्व गरी सबैको सुभाव लिनेछ ।
- ख) नीजि तथा सार्वजनिक विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था तथा अन्य निकायहरुको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा सुविधा तथा भौतिक संरचनाहरु (बालबालिका, महिला, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा यौनिक अल्पसंख्यक) सबैको पहुँचयोग्य हुनेगरी प्रयोगकर्ता (मैत्री तथा वातावरणमैत्री) बनाइनेछ ।
- ग) नगरपालिकाले खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणका लागि नीति, रणनीति र कार्यक्रम समावेश गरिनेछ ।
- घ) खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रममा महिला, बालबालिका तथा पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने योजनाहरु निर्माण गर्नेछ ।

- ड) खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाई समितिका साथै अन्य कुनै उपभोक्ता समितिहरुमा महिला सहित लक्षित समुदायको कम्तिमा ४० प्रतिशत सहभागिताका साथै मुख्य कार्यकारी पदमध्ये कुनै एकमा जिम्मेवारी दिएको सुनिश्चितता हुने नीति, रणनीति र कार्यक्रम तय गरिनेछ ।
- च) नगरपालिकाले खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखा अन्तर्गत कुनै कर्मचारीको पदपुर्ति वा नियुक्ती गर्दा सबै जातजाति, वर्ग, लिङ्ग र समुदायको प्रतिनिधित्वका साथै कुनै अवसर (जस्तैः तालिम, अध्ययन, भ्रमण तथा जिम्मेवारी) प्रदान गर्दा महिला तथा बन्निचीकरणमा परेका समुदायबाट प्रतिनिधित्व भएको कर्मचारी, पदाधिकारीलाई प्राथमिकता दिने गरी सकारात्मक विभेदको नीति लिएको हुनेछ ।
- छ) सामाजिक रूपमा बन्निचीकरणमा परेका समुदाय, सिमान्तकृत वर्ग, लोपोन्मुख जाति, पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवा सुविधाहरुमा सहिलियत वा निशुल्क गर्ने व्यवस्था गर्न सकिनेछ ।
- ज) विपद जोखिम पुर्वतयारी तथा प्रतिकार्यको समयमा महिला, बालकालिका, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति तथा यौनिक अल्पसंख्यक समूहहरूलाई सहज हुनेगरी खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सेवाहरु प्रदान गरिने व्यवस्था गरिनेछ ।

परिच्छेद-७

खानेपानी गुणस्तर अनुगमन सम्बन्धी

१४. खानेपानी गुणस्तर अनुगमन :

खानेपानी प्रणालीको संचालन, सम्भार तथा मर्मत कार्यको सिलसिलामा, प्रणालीद्वारा वितरित खानेपानीको गुणस्तर राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड अनुरूप छ कि छैन भनी जाँचका लागि र समष्टिगत रूपमा प्रणालीले आम जनस्वास्थ्यको सुधारमा पुर्याएको योगदान बारे जानका लागि खानेपानीको परीक्षण गरी गुणस्तर अनुगमन गर्ने गरिन्छ । यस्ता अनुगमन कार्यहरु विशिष्ट उद्देश्यका आधारमा हुने हुनाले सोहि अनुसार अवलम्बन गरीएको छ ।

क) **संचालन अनुगमन:** खानेपानी प्रणालीका विभिन्न संरचनाहरु, खानेपानी सुरक्षा योजना अन्तर्गत परिभाषित नियन्त्रण-उपायहरूले प्रभावकारी रूपमा काम गरिरहेकाछन् भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्ने र गरेका छैनन् भनेपनि समयमै आवश्यक सुधारका पाइला चाल्नका लागि गरिने अनुगमन हो । यसमा निम्न प्रावधानहरु परिपालन गरिएको हुनुपर्दछ ।

- खानेपानी प्रणालीबाट वितरित पानीको संचालन र गुणस्तरका बारे सम्बन्धित सेवा प्रदायकहरूले नियमित रूपमा खानेपानी उपभोक्ताहरूलाई विश्वस्त पार्नु आवश्यक हुन्छ । यसका लागि दैनिक वा आवधिक रूपमा पानीको गुणस्तर नियमित अनुगमन र निगरानी गरि राख्नु जरुरी छ । साथै दैनिक पानी प्रयोगका लागि न्यूनतम शुद्धीकरण र प्रशोधन आवश्यक हुने गरि नियमित अनुगमन गरिराख्नु पर्दछ । खानेपानीमा जैविक प्रदुषणको कुनै किसिमको संभावना हुनसक्ने अवस्थामा नियमित रूपमा Chlorination सहित FRC-Free Residual Chlorine) परीक्षण गरि उपभोक्ताहरूलाई स्वच्छ पानीको उपलब्धतामा आश्वस्त हुने गरि व्यवस्था गरिनुपर्दछ ।
- हरेक खानेपानी प्रणालीमा अनिवार्य रूपमा जलवायू उत्थानशिल खानेपानी सुरक्षा योजना हुनु जरुरी छ । खानेपानीको श्रोत र वरीपरी सरसफाई र कुनैपनि किसिमको जैविक प्रदुषण (Indicator Bacteria E.Coli.) तथा क्षतिको संभावनाको सामान्य जाँच तथा अध्ययन र रेखदेख सहित सम्भाव्य जलवायूजन्य विपद तथा क्षतिको बारेमा नियमित अनुगमनको व्यवस्था गरिएको हुनुपर्दछ ।
- ख) **परिपालन अनुगमन :** सेवा-प्रदायकद्वारा संचालन-संभार गरिएका खानेपानी प्रणालीबाट वितरित खानेपानीको गुणस्तर राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड अनुसार छ कि छैन भनी गरिने अनुगमन हो । यसमा निम्न प्रावधानहरु परिपालन गरिएको हुनुपर्दछ ।
 - राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड २०७९ अनुरूपको गुणस्तर कायम रहने निश्चितता सहित कम्तिमा वर्षको तीन पटक मनसुन पुर्व, मनसुनको समयमा र मनसुन पश्चात (Pre-Monsoon, Monsoon and Post Monsoon) खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड परिपालन अनुगमन गरिनुपर्दछ । यो जिम्मेवारी खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखाको हुनेछ । आवधिक रूपमा गुणस्तर परीक्षण प्रतिवेदन सहित समग्र खानेपानी प्रणालीको अनुगमन निरिक्षणको नेतृत्व र व्यवस्थापन पनि सोहि खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखाले गर्नेछ ।
 - ग) **गुणस्तर निगरानी :** सेवा प्रदायकद्वारा वितरित पानी आम जन-स्वास्थ्यको दृष्टिकोणले जोखिमरहित र सुरक्षित छ या छैन भनी स्वतन्त्र रूपमा गरिने लेखाजोखा हो । यस बारे थप जानकारी अनुसूची ११ राष्ट्रिय खानेपानी

गुणस्तर मापदण्ड कार्यान्वयन तथा अनुगमन निर्देशिका २०७९ बाट प्राप्त हुनेछ । यसमा निम्न प्रावधानहरू परिपालन गरिएको हुनुपर्दछ ।

- खानेपानीका कारणवाट उत्पन्न हुनसक्ने कुनैपनि किसिमको स्वास्थ्य हानिकारक सम्भावनाहरूलाई ध्यानमा राखेर खानेपानी गुणस्तरमा निरन्तर निगरानी सहित खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखासंगको संयोजनमा स्वास्थ्य शाखा प्रमुखको उपस्थितिमा राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड कार्यान्वयन तथा अनुगमन निर्देशिका २०७९अनुसारको कार्य गर्नेछ ।

१५. खानेपानी प्रणाली गुणस्तर अनुगमन :

खानेपानीको लागि खोलानाला, असुरक्षित कुवा, ह्यान्डपम्प, ट्युबवेल, इनार आदिमा निर्भर रहेका जनताहरू प्रदूषित पानीको जोखिमबाट सुरक्षित रहन् भन्ने ध्येयले निम्न तालिका नं. १ अनुसार खानेपानी गुणस्तर अनुगमन गरिनेछ ।

तालिका नं. १: खानेपानी गुणस्तर अनुगमन तालिका

के गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने
पानीका स्रोतहरू, जस्तै खोला, इनार, ह्यान्डपम्प, ट्युबवेल, असुरक्षित कुवा आदि वरपर सरसफाइको अवस्था निरीक्षण गर्ने) (हेन्होस् परिशिष्ट नं.१), सरसफाइको स्थिति कायम राख्ने राख्न लगाउने ।	हरेक ३/३ महिनामा	खानेपानी व्यवस्थापन बोर्ड
पानीको स्रोतबाट लिइएको नमूनामा धमिलोपन र पि.ए.भायलद्वारा सूक्ष्म-जैविक प्रदूषण परीक्षण गर्ने ।	हरेक ४/४ महीनामा	
घरायसी पानी प्रशोधनका विधिहरूको प्रयोगबारे प्रचारप्रसार गर्ने	जनस्वास्थ्यमा देखिएका स्वास्थ्य सम्बन्धी समस्याका आधारमा आवश्यक परेको बेलामा	
प्रमुख संरचनाहरू जस्तै इन्टेक, कलेक्शन च्याम्बर, पानी टंकी, भल्ब च्याम्बर, सेडिमेन्टेशन टंकी आदि को भौतिक अवस्था निरीक्षण	हरेक महिनामा	खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाई समिति/सेवा प्रदायक

के गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने
मुख्य संरचना वरपर सरसफाइको स्थिति अबलोकन (हेन्होस् परिशिष्ट नं.१)	हरेक महिनामा	
धमिलोपन र हाइड्रोजन विभव (pH) मापन	हरेक दिन	
इ-कोली परीक्षण	हरेक महीना	खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाई समिति/सेवा प्रदायक
जीवाणु मार्न क्लोरिन प्रयोग गरिएको छ भने, क्लोरिन अवशेष (FRC) मापन	हरेक दिन	
राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्डको परिपालन भए नभएको जाँचन परिपालन-अनुगमन गर्ने गराउने	हरेक ६ महीनामा	स्थानीय/प्रदेश/संघीय सरकारका निकायहरू
खानेपानी गुणस्तर निगरानी	वर्षमा एक पटक	स्थानीय/प्रदेश/संघीय सरकारका निकायहरू

१६. अनुगमन गरिने पारामितिहरू :

- खानेपानी प्रणाली संचालनका सिलसिलामा गुणस्तर सम्बन्धी प्रश्नहरू उठ्न सक्ने अवस्था र तिनलाई सम्बोधन गर्ने परीक्षण गरिने पारामितिहरू तल तालिकामा दिइएको छ । (अनुसूची १० र ११ राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड कार्यान्वयन तथा अनुगमन निर्देशिका २०७९ बाट प्राप्त हुनेछ ।)

अवस्था	परीक्षण गर्नुपर्ने पारामितिहरू (Parameters)
सूक्ष्म जैविक प्रदूषणबाट पानी मुक्त छ भन्ने सुनिश्चित हुन ।	इ-कोली, धमिलोपन, हाइड्रोजन विभव (pH), क्लोरिन अवशेष; यदि Chlorination गरिएको छ भने सोको परीक्षण (FRC test) का लागि प्रणालीको अन्तिम धाराको परीक्षण प्रभावकारी हुन्छ ।
सरसफाई र आवश्यक प्रशोधन, उपचार र शुद्धिकरणका निम्नि नियमित संचालन अनुगमन प्रक्रया	इ-कोली, धमिलोपन, हाइड्रोजन विभव, क्लोरिन अवशेष
पानी धमिलो वा रंगीन देखिएमा	धमिलोपन र रंग

अवस्था	परीक्षण गर्नुपर्ने पारामितिहरू (Parameters)
पानी उमाल्दा भाँडोको मिंधमा पत्र जम्मा भएमा	कडापन र विद्युतीयसंवाहकता (Electrical conductivity)
साबुन प्रयोग गर्दा गाज नआउने	कडापन र संवाहकता
पाइपलाइन भित्र खिया लाग्ने	हाइड्रोजन विभव, क्षारीयपन, शीशा, तामा
लुगा पैहेलो हुने, स्यानिटरी उपकरणहरूमा दाग बस्ने	फलाम, म्याँगनीज, तामा
अप्रिय गन्ध र स्वाद	एमोनिया, हाइड्रोजन सल्फाइड, खोतको पानीमा लागेको लेउ
स्रोत नजीकै खेतीपाती जहाँ मलखाद तथा कीटनाशक औषधी प्रयोग अत्यधिक हुन्छन्।	नाइट्रेट, कीटनाशक औषधी, इ-कोली
नूनिलोपन	क्लोराइड, कुल घुलित ठोस पदार्थ, सोडियम

१७. अनुगमन गर्ने समय :

● संचालन अनुगमन नियमित रूपमा गर्नुपर्छ । यसको अलावा प्रणालीका संरचनाहरूमा थपघट भएमा, बाढी, पहिरो, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, तापक्रममा अत्यधिक वृद्धि जस्ता घटना घटेर संचालन प्रक्रियामा वा विशेष गरी खानेपानीको गुणस्तरमा नकारात्मक असर पर्ने गएका बेलामा अनुगमन गर्नुपर्छ । सामान्य अवस्थामा परीक्षण गरिने पारामितिहरू र कहिले कहिले गर्ने अनुसूची १० र ११ मा उल्लेख गरिएकोछ । साना र ग्रामीण खानेपानी प्रणाली, जहाँबाट पानी परीक्षण प्रयोगशाला टाढा छन्, त्यहाँ कम्तीमा बर्षको ३ पटक (मनसुनपूर्व, मनसुनमा र मनसुन पश्चात्) इ-कोली परीक्षण गर्नुपर्छ ।

१८. नियमन निकाय, सेवा प्रदायक संस्था तथा अन्य सरोकारवालाहरूको भूमिका तथा जिम्मेवारी :

खानेपानीको गुणस्तर अनुगमन र निगरानी गर्ने कामका लागि सेवा प्रदायक संस्था (खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाई समिति आदि), नियमक निकाय (स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार र संघीय सरकार) र अन्य सरोकारवालाहरू (नीजि र गैर सरकारी संस्था) को भूमिका तथा जिम्मेवारी तल तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

खानेपानी गुणस्तर अनुगमन सम्बन्धी कार्यहरू	सेवा प्रदायक (खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाई समिति)	नियमन निकाय (स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार र संघीय सरकार)	अन्य सरोकारवालाहरू	कैफियत
खानेपानी सुरक्षा टोली गठन	प्रत्यक्ष संलग्न भई आफै काम गर्ने			
प्रणाली विश्लेषण, प्रदूषण पहिचान, जोखिम विश्लेषण, नियन्त्रण-उपायको प्राथमिककरण	प्रत्यक्ष संलग्न भई आफै काम गर्ने		अप्रत्यक्ष रूपमा काम सम्पादन गर्न सहायकसिद्ध हुने कार्य गरी टेवा पुऱ्याउने	
सुधार कार्य: योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन	प्रत्यक्ष संलग्न भई आफै काम गर्ने	अप्रत्यक्ष रूपमा काम सम्पादन गर्न सहायकसिद्ध हुने कार्य गरी टेवा पुऱ्याउने		
(संचालन-अनुगमन) को सिलसिलामा निरीक्षण र पानीको नमूना परीक्षण	प्रत्यक्ष संलग्न भई आफै काम गर्ने	अप्रत्यक्ष रूपमा काम सम्पादन गर्न सहायकसिद्ध हुने कार्य गरी टेवा पुऱ्याउने		

खानेपानी गुणस्तर अनुगमन सम्बन्धी कार्यहरू	सेवा प्रदायक (खानेपानी उपभोक्ता तथा सरसफाई समिति)	नियमन निकाय (स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार र संघीय सरकार)	अन्य सरोकारवालाहरू	कैफियत
परिपालना- अनुगमन		प्रत्यक्ष संलग्न भई आफै काम गर्ने	अप्रत्यक्ष रूपमा काम सम्पादन गर्न सहायकसिद्ध हुने कार्य गरी टेवा पुऱ्याउन	
गुणस्तर निगरानी		प्रत्यक्ष संलग्न भई आफै काम गर्ने	अप्रत्यक्ष रूपमा काम सम्पादन गर्न सहायकसिद्ध हुने कार्य गरी टेवा पुऱ्याउने	यहाँ नियमन निकाय भनेको नेपाल सरकारका स्वास्थ्य सेवा प्रदायक निकायहरू तथा स्थानीय सरकारका स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यालय बुझनुपर्छ ।

स्थानीय सरकार (नगरपालिका) आफैद्वारा सञ्चालन-सम्भार भइरहेका स्थानीय स्तरका खानेपानी प्रणालीहरूको खानेपानी गुणस्तरको परिपालना-अनुगमन भने प्रदेश सरकारले गर्नेछ ।

१५. खानेपानी गुणस्तर जाँच प्रयोगशालाको सञ्चालन तथा सेवासुविधाहरूको गुणस्तर अनुगमन सम्बन्धी:

क) खानेपानी गुणस्तर जाँच प्रयोगशालाको व्यवस्थापन विधि:

१) प्रचलित कानुनको परिधि भित्र रही भेरीगांगा नगरपालिकाले आफ्नो क्षेत्रभित्र

- रहेका वा निर्माण हुने आफ्नो स्वामित्व वा जिम्मेवारी भित्रको प्रयोगशाला सञ्चालन तथा व्यवस्थापन देहायको विधि मध्ये कुनै एक वा एक भन्दा बढी विधिको अवलम्बन गरी गर्न, गराउन सक्नेछ :
- क) आफै स्रोत, साधन, क्षमताको प्रयोग गरी भेरीगांगा नगरपालिका आफैले सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने
 - ख) व्यवस्थापन करार मार्फत कुनै संस्था वा निजी कम्पनी वा व्यक्तिलाई दिने
 - ग) स्वामित्व ग्रहण, सञ्चालन र हस्तान्तरण
 - घ) सञ्चालन र हस्तान्तरण
 - ड) प्रचलित कानुनबमोजिम भेरीगांगा नगरपालिकालाई उपयुक्त लागेको अन्य कुनै विधि
- २) उपदफा (१) को खण्ड (ख), (ग), (घ) र (ड) बमोजिम कार्य गर्ने प्रयोजनका लागि भेरीगांगा नगरपालिका पक्ष भई संभौता गर्दा यो मार्गदर्शनमा अन्यत्र लेखिएका कुराहरूका अतिरिक्त देहायमा उल्लेखित विषयलाई अनिवार्य रूपमा सम्भौता-पत्रमा उल्लेख गर्नुपर्नेछ :
- क) प्रयोगशालाको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्दा यो मार्गदर्शनको पूर्ण पालना गर्ने
 - ख) प्रयोगशालाको सरसफाई नियमित गरी हरेक क्षण प्रयोग योग्य बनाइ राख्ने
 - ग) प्रयोगशालाको सरसफाई गर्दा प्रयोग गरिने सामग्री गुणस्तरयुक्त र मानव स्वास्थ्यमैत्री हुनुपर्ने
 - घ) आवश्यकता अनुसार प्रयोगशालाको नियमित मर्मतसंभार गरी हरेक क्षण प्रयोग योग्य अवस्थामा राख्ने
 - ड) प्रयोगशालामा प्रयोगमा रहेका उपकरण तथा अन्य प्राणीलाई संधै चालु हालतमा राख्ने
 - च) प्रयोगशालाको परीक्षण गुणस्तर सुनिश्चित गर्न नेपाल सरकारको खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड (परिशिष्ट ३ र ४) अनुसार नमुना पानीको संकलन र परीक्षण गर्नुपर्ने छ, साथै सो परीक्षणको विधि ठीक भएको नभएको मन्त्रता प्राप्त प्रयोगशालामा नियमित रूपमा परीक्षण गर्ने छ,
 - तोकिएको शुल्क भन्दा बढी शुल्क उठाउन नपाउने

- ज) स्वामित्व ग्रहण, सञ्चालन र हस्तान्तरण विधि अन्तर्गत प्रयोगशाला सञ्चालन र व्यवस्थापनको जिम्मा लिएका सञ्चालक वा व्यवस्थापकसँग गरिएको सम्भौताको म्याद हस्तान्तरणको प्रकृया पूरा नगरी थप नगर्ने
- झ) भेरीगंगा नगरपालिकालाई थप आर्थिक दायित्व सिर्जना हुने तथा भेरीगंगा नगरपालिकाको हित विपरित हुने विषय समावेश नगर्ने
- ज) भेरीगंगा नगरपालिकाले अनुगमन गरी दिएको सुभाव कार्यान्वयन गर्ने
- ३) उपदफा (१) को खण्ड (ख), (ग), (घ) र (ड) बमोजिमको विधि अवलम्बन गर्दा इच्छुक प्रस्तावकहरु बीच प्रचलित कानूनबमोजिम पर्याप्त प्रतिष्ठर्धा हुने गरी गर्नुपर्दछ ।

ख) जनशक्ति व्यवस्थापन :

- १) दफा (७) को उपदफा (१) को खण्ड (ख), (ग), (घ) र (ड) बमोजिम प्रयोगशालाको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्न सञ्चालक वा व्यवस्थापकसँग तालिम प्राप्त दक्ष जनशक्ति हुनुपर्दछ ।
- २) उपदफा (१) बमोजिमको जनशक्तिलाई काममा लगाउनु पूर्व सञ्चालक वा व्यवस्थापकले त्यस्ता कामदारसँग लिखित करार गर्नुपर्दछ ।
- ३) प्रयोगशालाको सञ्चालक वा व्यवस्थापकले नियमित सरसफाई र सञ्चालनमा काम गर्ने कामदारको पेशागत स्वस्थ र सुरक्षाको उचित प्रवन्ध गर्नुपर्दछ ।
- ४) सञ्चालक वा व्यवस्थापकले आफूले काममा लगाएको कामदारलाई करार सम्भौतामा तोकिएबमोजिमको पारिश्रमिक तथा सुविधा उपलब्ध गराउनु पर्दछ, तर पारिश्रमिक तोकदा नेपाल सरकारले तोकेको न्युनतम् ज्याला दर भन्दा कम हुने गरी तोकन पाइनेछैन ।

ग) सेवा शुल्क निर्धारण :

- १) भेरीगंगा नगरपालिकाको स्वामित्व वा जिम्मेवारी भित्रको प्रयोगशालाको सेवा शुल्क नगरसभाले तोकन सक्नेछ ।
- २) उपदफा (१) बमोजिम शुल्क निर्धारण गर्नुपूर्व भेरीगंगा नगरपालिकाले देहायको विषयमा विश्लेषण गरी सोको आधारमा शुल्क निर्धारण गर्नुपर्नेछ ।
- क) प्रयोगशालाको वर्गीकरण
- ख) प्रयोगशाला निर्माणमा लगानी भएको रकम
- ग) प्रयोगशालामा उपलब्ध सुविधा
- घ) प्रयोगशालामा उपयोग गरिएको प्रविधि तथा उपकरण

- ड) प्रयोगशालाको सरसफाई स्तर र सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा गरिएको खर्च
- च) प्रयोगशालामा कार्यरत कर्मचारी स्वयम् स्थलमा गई नमुना संकलन छ, आन्तरिक प्रतिफल दर र मुनाफा
- ३) भेरीगंगा नगरपालिकाले प्रयोगशालाको सेवा शुल्क निर्धारण कार्यमा सघाउ पुऱ्याउन भेरीगंगा नगरपालिकाको खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डले सहजिकरण गर्न सक्नेछ ।
- ४) उपदफा (३) बमोजिम गठित बोर्डले उपदफा (२) मा उल्लेखित विषयको विश्लेषण गरी सो को आधारमा भेरीगंगा नगरपालिका समक्ष सेवा शुल्क प्रस्ताव गर्नुपर्नेछ ।
- ५) भेरीगंगा नगरपालिकाको खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डको सिफारिसमा नगर कार्यपालिकाले निर्णय गरी सेवा शुल्कमा परिवर्तन गर्न पाइनेछ ।

घ) सेवा शुल्क सङ्कलन सम्बन्धी व्यवस्था :

- १) प्रयोगशालाबाट गरिने खानेपानी गुणस्तर परीक्षण सेवा शुल्क भेरीगंगा नगरपालिकाको नगर कार्यपालिकाबाट निर्णय गरेअनुसार हुनेछ ।
- २) प्रयोगशालाको आयव्यय विवरण भेरीगंगा नगरपालिकाले तोकेको ढाँचामा वार्षिक लेखा परीक्षणको प्रतिवेदन भेरीगंगा नगरपालिकामा पेश गर्नुपर्नेछ ।

२०. खानेपानी गुणस्तर जाँच प्रयोगशालाको सेवासुविधाहरूको गुणस्तर अनुगमन :

खानेपानी गुणस्तर जाँच प्रयोगशालाको सेवासुविधाहरूको गुणस्तर सुनिश्चित गर्नका लागि नियमित अनुगमन र आवश्यक सल्लाह सुभाव प्रदान गर्न भेरीगंगा नगरपालिकाको खानेपानी व्यवस्थापन कार्यविधि २०७९ बमोजिम खानेपानी व्यवस्थापन बोर्डले नै गर्नेछ । जस्मा स्वास्थ्य शाखा प्रमुखको उपस्थिति पनि रहनेछ । खानेपानी गुणस्तर जाँच प्रयोगशालाको सेवा सुविधाहरूको गुणस्तर अनुगमन खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखासँगको संयोजनमा स्वास्थ्य शाखा प्रमुखको उपस्थितिमा राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड कार्यान्वयन तथा अनुगमन निर्देशिका २०७९ अनुसारको कार्य गर्नेछ ।

परिच्छेद-८

तिविधि

२१. संशोधन गर्ने अधिकार :

यो निर्देशिकाको कार्यान्वयनको सिलसिलामा कुनै संशोधन वा थपघट गर्नुपरेमा नगरकार्यपालिकाले गर्न सक्नेछ ।

२२. बाधा अद्काउ फुकाउने अधिकार : यो निर्देशिका कार्यान्वयनको सिलसिलामा कुनै द्विविधा उत्पन्न भएमा वा कुनै बाधा अद्काउ आइपरेमा कार्यपालिकाले बाधा अद्काउ फुकाउन आवश्यक निर्णय गर्न सक्नेछ ।

२३. अन्य व्यवस्था: यो निर्देशिका लागु हुनुभन्दा अघि गरेका खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरणीय सम्बन्धि कार्यहरु यसै निर्देशिका बमोजिम भएगरेको मानिनेछ । यस कार्यविधिमा उल्लेख भएका कुराहरु यसै बमोजिम र अन्य कुराहरु प्रचलित कानुनबमोजिम हुनेछ ।

अनुसूची १

पूर्ण सरसफाई मार्गदर्शन २०८०

सूचकहरु	प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार
समुचित तरिकाले चर्पीको प्रयोग	<ul style="list-style-type: none"> प्रत्येक घरधुरी, संघसंस्था र आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक स्थानहरुमा चर्पी निर्माण भएको, सावुन पानी सहितको सुरक्षित, सफा चर्पी भएको, खुला ठाँउमा दिसा नभेटिएको, संघसंस्थाका र सार्वजनिक शौचालय प्रयोगकर्तामैत्री भएको,
व्यक्तिगत सरसफाई	<ul style="list-style-type: none"> घर, व्यक्ति, संघसंस्थाका व्यक्तिहरुको स्थानमा सावुन पानीसहितको हात धुने स्थान बनाएको, घर, विद्यालय संघसंस्था र सार्वजनिक शौचालयहरुमा सावुन पानीले हात धुने सुविधा (स्थान र सावुन पानी) भएको, घर, विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, कार्यालयहरुमा सावुन पानीले हात धुने, महिनावारी व्यवस्थापन लगायतका व्यक्तिगत सरसफाई सम्बन्धी ज्ञान र अभ्यास भएको, विद्यालय, संघसंस्था र सार्वजनिक शौचालयहरुमा महिनावारीमा प्रयोग गरिएका प्याडको सहि व्यस्थापन भएको, व्यक्तिगत सरसफाइमा ध्यान पुऱ्याएको (समुदाय, विद्यालय, होटेल र रेष्टुरा समेत)

सूचकहरू	प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार
<ul style="list-style-type: none"> आधारभूत स्तरको खानेपानीमा सबैको पहुँच भएको, घरायसी, विद्यालय, संघसंस्थामा पानी शुद्धीकरणका कुनै एक विधिको प्रयोग गरेर मात्र पानी पिउने गरेको, घरायसी पानी शुद्धीकरणका आवश्यक सामग्रीहरू स्थानीय बजारमा उलब्ध भएको, 	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानीको पहुँच पुगेको छ, छैन सोधपुछ गर्ने तथा अवलोकन गर्ने घर, संघसंस्था, विद्यालयमा घरायसी खानेपानी शुद्धीकरणका विधिहरू : उमालेर, क्लोरिन, फिल्टर, सोडिस विधिहरू मध्ये कुनै एक विधि अवलम्बन गरी खानेपानीको प्रयोग गरिएको छ, छैन, अवलोकन गर्ने, अभ्यासका सम्बन्धमा सोधपुछ गर्ने, खानेपानी राज्ञे, भाँडा सफा छ, छैन, पानी छोपेर राखेको छ, छैन अवलोकन गर्ने
खाना प्रयोग सम्बन्धी व्यवहार	<ul style="list-style-type: none"> घरको भान्सा, होटेल, क्यान्टिन तथा रेस्टुरा सफा रहेको, खाना पकाउने र खाने भाँडा सफा हुनुका साथै खानेकुरा र पिउने पानी छोपेर राखेको, फलफूल तथा खानेकुराहरू राम्रोसंग सफा गरेर एवं पकाएर, तताएर खाने, खुवाउने गरेको, सुरक्षित खानाको अनुगमनका लागि कार्यदल गठन गरी कम्तीमा चौमासिक रूपमा अनुगमन हुने गरेको,
घर, विद्यालय, संघसंस्था सरसफाई	<ul style="list-style-type: none"> घर, विद्यालय, संघ संस्थाकोभित्र तथा बाहिर सफा रहेको, घर आगान् एवं विद्यालय, संघसंस्थाबाट निस्कने फोहोरलाई वर्गीकरण गरी कुहिने र नक्हिने फोहोरको समुचित व्यवस्थापन गरेको । घर एवं विद्यालय, संघसंस्थाबाट निस्कने फोहोरपानीको सुरक्षित निस्कासन भएको, नगरक्षेत्रबाट निस्कने फोहोरमैला (ठोस तथा तरल) को उचित व्यवस्थापन भएको,

सूचकहरू	प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार
<ul style="list-style-type: none"> अस्पताल, उद्योग, कलकारखानाबाट निस्केको फोहोरको सुरक्षित संकलन, निस्कासन तथा विसर्जन सोही संस्थाले गर्ने गरेको, उयुक्त तरिकाले पशुपंक्षीको गोठ तथा खोर र मलमूत्र व्यवस्थापन गर्ने गरेको, भान्सा कोठामाधुँवा रहित चुल्होको प्रयोग भएको, 	<ul style="list-style-type: none"> गाइ बस्तुको खोर, गोठ व्यवस्थान अवलोकन गर्ने
वातावरणीय सरसफाई	<ul style="list-style-type: none"> गाउँ, टोल, गाउँ एवं सडक, चौतारा आदि सावर्जनिक स्थानहरूमा सफाइको लागि सरसफाई समिति गठन भएको, घरायसी एवं संस्थागत तहमा ठोस तथा तरल फोहोर व्यवस्थापनको आवश्यकता अनुसार स्थानीय प्रविधिको प्रयोग भएको, नगर क्षेत्रमा ठोस फाहोरमैलाको व्यवस्थापनको लागि स्यानिटरी ल्याण्डफिल्ड साइटको पहिचान गरी निर्माणको योजना तर्जुमा भएको, व्यवस्थित ढल प्रणालीको योजना तर्जुमा भएको,
	<ul style="list-style-type: none"> प्रयोगकर्ता-मैत्री गुणस्तरीय चर्पी निर्माण भएको, नेपाल गुणस्तर मापदण्ड अनुसारको पिउनेपानीमा सबैको पहुँच भएको, नगर क्षेत्रमा प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको, ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनका लागि आवश्यकता अनुसार स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको निर्माण गरी संचालनमा रहेको, नगर क्षेत्रमा सम्भव भएसम्म फोहोरमैलाको कम उत्पादन, पुनः प्रयोग र रिसाइकल गर्ने व्यवस्था भएको,
	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी, सरसफाईर स्वच्छताका सुविधाहरूमा सबैको पहुँच पुगेको छ, छैन राम्री संचालनमा रहेका छन् छैन अवलोकन गर्ने, सोध्ने प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको छ, छैन, संचालनमा छ, छैन अवलोकन गर्ने स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको व्यवस्थित संचालनमा भएको छ, छैन अवलोकन गर्ने नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम रहेको छ, छैन अवलोकन तथा परीक्षण गर्ने

सूचकहरु	प्रमाणीकरणका आधार तथा औजार
<ul style="list-style-type: none"> आकासेपानी संकलन र प्रयोग गरेको, नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम राखेको, बस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको 	<ul style="list-style-type: none"> बस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको छ छैन अवलोकन गर्ने। ठोस तथा तरल फोहोरको प्रशोधन पश्चात पुन प्रयोग भएको छ छैन सोध्ने र सोको प्रयोगको अवलोकन गर्ने
पूर्ण सरसफाई उन्मुख क्षेत्र	
<ul style="list-style-type: none"> प्रयोगकर्ता-मैत्री गुणस्तरीय चर्पी निर्माण भएको, नेपाल गुणस्तर मापदण्ड अनुसारको पिउनेपानीमा सबैको पहुँच पुगेको छ छैन राम्री संचालनमा रहेका छन् छैन अवलोकन गर्ने, सोध्ने नगर क्षेत्रमा प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको, ठोस फोहोरमैलाको व्यवस्थापनका लागि आवश्यकता अनुसार स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको निर्माण गरी संचालनमा रहेको, नगर र नगरउन्मुख क्षेत्रमा सम्भव भएसम्म फोहोरमैलाको कम उत्पादन, पुनः प्रयोग र रिसाइकल गर्ने व्यवस्था भएको, आकासेपानी संकलन र प्रयोग गरेको, नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम राखेको छ छैन अवलोकन तथा परीक्षण गर्ने। बस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको छ छैन अवलोकन गर्ने। ठोस तथा तरल फोहोरको प्रशोधन पश्चात पुन प्रयोग भएको छ छैन सोध्ने र सोको प्रयोगको अवलोकन गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी, सरसफाईरस्वच्छताका सुविधाहरुमा सबैको पहुँच पुगेको छ छैन राम्री संचालनमा रहेका छन् छैन अवलोकन गर्ने, सोध्ने प्रशोधन सहितको व्यवस्थित ढल निर्माण भएको छ छैन, संचालनमा छ छैन अवलोकन गर्ने स्यानिटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको व्यवस्थित संचालनमा भएको छ छैन अवलोकन गर्ने नदीनाला, पोखरी, ताल तलैयाको पानीको प्राकृतिक गुणस्तर कायम रहेको छ छैन अवलोकन तथा परीक्षण गर्ने बस्ती, टोल वरपर यथोचित हरियाली र पार्क निर्माण भएको छ छैन अवलोकन गर्ने। ठोस तथा तरल फोहोरको प्रशोधन पश्चात पुन प्रयोग भएको छ छैन सोध्ने र सोको प्रयोगको अवलोकन गर्ने

अनुसूची २	खानेपानी तथा सरसफाई आयोजना अनुगमन तथा मूल्यांकन फारम	
प्रश्नावली		नोट
क) आयोजना नाम :		
ख) सम्पर्क व्यक्ति		
ग) मोबाइल नं.		
१) खानेपानी आयोजनाको अवस्था	क. सञ्चालनमा रहेको ख. निर्माणाधिन ग. निर्माण सम्पन्न तर सञ्चालनमा नआएको घ. हाल सञ्चालनमा नरहेको	
घ) नोट:		
	क. यदि सञ्चालनमा रहेको आयोजना हो भने, प्रश्न नं. ख) मा जानुहोस्, ख. यदि निर्माणाधिन आयोजना हो भने, प्रश्न नं. ड) मा जानुहोस्, ग. यदि निर्माण सम्पन्न तर सञ्चालनमा नआएको आयोजना हो भने, प्रश्न नं. ण) मा जानुहोस्,	
२) खानेपानी आयोजनाको संभव छ?	क. मूलको पानी ख. सतहको पानी (खोला, नाला, पोखरी) ग. भूमीगत पानी (डिपबोरिड) घ. अन्य	
३) आयोजनाको प्रकार?	क. ग्रामिटि ख. पम्पङ्ग ग. मिश्रित (ग्रामिटि र पम्पङ्ग) घ. लिपटिङ्ग ड. अन्य	
४) लाभान्वीत घरधुरी		
५) घरमा नै धारा जडान भएको घरधुरी		
६) सार्वजनिक धारा वा अन्य स्रोतबाट पानी खाने घरधुरी		
७) हाल सञ्चालनमा रहेका धारा संख्या		
८) प्रत्येक दिन कति घण्टा पानी वितरण गरिन्छ?	कुन कुन समय विहान बजे देखी बजे साँझ बजे देखी बजे	

प्रश्नावली		नोट
ज) संस्थागत सूचकहरु		
१. खानेपानीको मासिक शुल्क निर्धारण गर्नुभएको छ ?	क. छ ख. छैन	
२. यदि छ भने, कति शुल्क निर्धारण र कुन आधारमा गर्नु भएको छ?	क. उपभोक्ता समितिको निर्णय ख. प्राविधिक विश्लेषण ग. अन्य	
३. प्रत्येक घरधुरीमा खानेपानी मिटर जडान गर्नुभएको छ?	क. छ ख. छैन	
झ) खानेपानी गुणस्तर		
४. खानेपानी गुणस्तरको परीक्षण गर्नुभएको छ?	क. छ ख. छैन	
५. यदि छ भने, कति समयको अन्तरमा खानेपानी गुणस्तर परीक्षण गर्नु भएको छ?	क. मासिक ख. वार्षिक एक पटक ग. वार्षिक दुई पटक घ. अन्य	
कुनकुन पारामितीको परीक्षण		
ज) सञ्चालन र मर्मत सम्भारको प्रावधान		
६. आउटसोर्स मर्मत सेवा तथा मर्मत सम्भार कार्यकर्ताको स्थिति	क. छ ख. छैन	
७. आयोजनामा मर्मत कार्यकर्ता छ?	क. छ ख. छैन	
८. यदि छ भने, तलिम प्राप्त छ?	क) छ ख) छैन	
९. मर्मत सामग्री/औजारहरु पर्याप्तता छ?	क. छ ख. छैन ग. कुनै सामग्री उपलब्ध छैन	
ट) प्राविधिक सूचकहरु		
१०. यस आयोजनाको पानीको मुहानको रेखदेख सरसफाई करि करि अवधिमा गर्नुहुन्छ?	(क) महिनामा १ पटक (ख) ३ महिनामा १ पटक (ग) ६ महिनामा १ पटक (घ) वर्षमा १ पटक (ङ) अन्य	

प्रश्नावली		नोट
११. आयोजनाको पानी ट्रायाँकीको भण्डारण क्षमता कति छ?लिटर	
१२. संरचनाहरुको मर्मत आवश्यकताको प्रतिशत	क. हालका लागि मर्मत गर्नुपर्ने अवस्था नभएको ख.प्रतिशत मर्मत गर्न आवश्यक छ ग. ५० प्रतिशत भन्दा बढी मुख्य संरचनाहरु मर्मत गर्न आवश्यक छ	
१३. संरचना तथा पाइपलाइन विस्तारमा लिकेजको अवस्था	क. छ ख. छैन ग. अन्य	
ठ) दिगोपनको सूचकहरु		
१४. खानेपानी तथा सरसफाईउपभोक्ता समितिको नियमित बैठक हुन्छ कि हुदैन?	क. हुन्छ ख. हुदैन	
१५. प्रति वर्ष रेकर्ड गरिएको निर्णय सहित बैठकहरुको संख्या	क. तीन बैठक भन्दा बढी ख. तीन बैठक ग. दुई बैठक घ. एक बैठक	
१६. नियमित वार्षिक साधारणसभा भएको छ?	क. छ ख. छैन	
१७. खानेपानी आयोजनाको लेखासम्बन्धी कार्य कसले हेह्द?	क. लेखापाल ख. खानेपानी उपभोक्ता समितिको सदस्य ग. जिम्मेवार कोही छैन	
१८. खानेपानी आयोजना सञ्चालन विधि/प्रक्रिया तयार गरी नियमित निरीक्षण गर्नु भएको छ?	क. छ ख. छैन	
१९. खानेपानी सुरक्षा योजना तयार गरी लागू गरेको छ?	क. छ ख. छैन	
२०. पानी सुदीकरणका लागि कुन प्रशोधन विधि छ?	क. Treatment plant ख. Automatic chlorine dosing unit ग. Bleaching powder घ. केही छैन ङ. अन्य	

प्रश्नावली		नोट
२१. खानेपानी तथा सरसफाई उपभोक्ता समितिमा महिला प्रतिनिधित्वको प्रतिशत	क. ≥ 33 प्रतिशत महिला सदस्य ख. ≥ 20 प्रतिशत महिला सदस्य ग. ≥ 30 प्रतिशत महिला सदस्य घ. महिला सदस्य छैन	
२२. वार्षिकरूपमा लेखापरीक्षण गर्ने गरिएको छ?	क. छ ख. छैन	
२३. खानेपानी तथा सरसफाई आयोजनाको बीमाको प्रावधान छ?	क. छ ख. छैन	
ड) अहिलेसम्ममा के कति काम भएको छ?	
ढ) योजना कहिलेसम्म सम्पन्न हुन्छ?	
ण) सम्पन्न गर्ने के कस्ता चुनौतीहरू रहेका छन्?	
त) सञ्चालनमा नआउनुको कारणहरू के के हुन्?	
नोट : प्रतिक्रिया एवम् भनाई		

वितरण गरिने पानीको प्रयोजन	गुणस्तरको श्रोत	प्रमाणीकरण	
		कसरी गर्ने	कति पटक गर्ने
पिउने पानी, हात धुने पानी र चिकित्सकीय प्रयोजनको लागि उच्चस्तर (Standard) सेवा- पानी तह-१	राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड २०६२ मा व्याख्या	राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड २०६२ मा व्याख्या गरिएका सूचकांकमा पानीको गुणस्तर परीक्षण	छनौट गरिएका सूचकांकहरू (E Coli, FRC, Turbidity, pH) हरेक महिना र अन्य सूचकांकमा वर्षको एक पटक जाँच गर्नुपर्दछ।
विशेष परिस्थितिका लागि (हेमोडाइलाईसिस, सघन चार कक्ष, र नवजात शिशु सघन चार कक्ष, स्नायु सम्बन्धी, मुटु सम्बन्धी र शल्यक्रिया, प्लाष्टिक सर्जरी आदि): उच्चस्तर (Standard) सेवा- पानी तह-२	खानेपानी गुणस्तर संगठन निर्देशिका सन् २०१७ (विश्व स्वास्थ्य संगठन र हरेक करणको आवश्यकता अनुरूप	विश्व स्वास्थ्य संगठन निर्देशिका सन् २०१७ (विश्व स्वास्थ्य संगठन र हरेक व्याख्या गरिएका सूचकांकहरूमा पानीको गुणस्तरको एक पटक जाँच गर्नुपर्दछ।	छनौट गरिएका सूचकांकहरू (E Coli, FRC, Turbidity, pH) हरेक हप्ता र अन्य सूचकांकहरू वर्षको एक पटक जाँच गर्नुपर्दछ।

(श्रोत: स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरुका लागि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०७८)

अनुसूची ४

स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सेवासुविधा सुधारका औजारहरु मूल्यांकनको लागि टोल सदस्य : मूल्यांकनको मिति:

१	पानी	लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिक रूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्त नभएको *	प्राप्त सुचक	नोट
---	------	---------------------	-------------------------------	------------------------	--------------	-----

आवश्यक सुचकहरु

१.१	स्वास्थ्य संस्था भित्र र परिसरमा सुधारिएको पानीको उपलब्धता	संस्था भित्र सुधारिएको पानी उपलब्धता र वैकल्पिक स्रोत भएको	संस्था परिसरमा सुधारिएको पानी उपलब्धतार वैकल्पिक स्रोत नभएको	स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्धता नभएको		
नोट:- सुधारिएको पानी भन्नाले खानेपानी संस्था/उपभोक्ता समितिद्वारा पाइपबाट वितरण गरिएको, ट्युबवेल, ईनार, मूलको पानी बुझिन्छ । पानीको उलब्धता सबै प्रयोजनका लागि उपलब्धता भएको हुनुपर्दछ ।						
१.२	स्वास्थ्य संस्थामा दैनिक क्रियाकलापको लागि पानीको सुविधा २४ घण्टा र उपलब्धता	२४ घण्टा र पर्याप्त मात्रामा उपलब्धता भएको	हप्तामा पाँच दिन वा हरेक दिन तर पर्याप्त मात्रामा नभएको	हप्तामा पाँच दिनभन्दा कम उपलब्ध भएको		
१.३	कर्मचारी र सेवाग्राहीहरुको लागि प्रशोधित पिउने पानी २४ घण्टा उपलब्धता र सबैको पहुँचमा रहेको	२४ घण्टा उपलब्ध भएको र सबैको पहुँचमा रहेको	कहिलेकाही मात्र वा कुनै ठाउँमा मात्र उपलब्ध भएको वा सबै प्रयोगकर्ताको पहुँचमा नभएको	उपलब्ध नभएको		
	नोट:- पहुँच भन्नाले बृद्धा, वालबालिका र अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरुले सहजै प्रयोग गर्न सक्ने ।					

	पानी	लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिक रूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्त नभएको *	प्राप्त सुचक	नोट
१.४	पिउने पानीलाई उपलब्धता भएको भाडामा/ट्याङ्कीमा भण्डारण गरिएको तर सुधार गर्न सकिने	छ	सबै पिउने पानी सुरक्षित साथ साथ धारा भएको भाडामा/ट्याङ्कीमा भण्डारण गरिएको	सबै पिउने पानी सुरक्षित साथ भण्डारण गरिएको तर सुधार गर्न सकिने	सबै पिउने पानी सुरक्षित साथ भण्डारण नगरिएको वा पिउने पानी उपलब्धता नभएको	
उन्नत सुचकहरु						
१.५	स्वच्छता निरिक्षण जोखिम अंक (सरसफाई निरिक्षण फारम ३ को प्रयोग गरेर)	न्यून जोखिम	मध्यम जोखिम	उच्च जोखिम वा अति उच्च जोखिम		
१.६	निरिक्षणको समयमा सबै पानी आपूर्ति प्रणालीमा जडित धाराहरुमा पानी उपलब्ध भएको	सबै जोडिएको धाराहरुमा पानी उपलब्ध भएको	आधाभन्दा बढी धाराहरुमा पानी भएको र केहिमा नभएको	आधाभन्दा कम धाराहरुमा पानी नभएको		
१.७	पानीको सुविधा वर्षभरि उपलब्ध (कुनै पनि ऋतु, मौसम, वातावरण परिवर्तन सम्बन्धी कार्यहरु वा अन्य बाधाहरुले प्रभाव नपारेको)	वर्षभरि उपलब्ध	एक-दुई महिनाकोलागि पानीको अभाव/ कमि छ,	तीन महिना वा सो भन्दा धेरै अवधिको लागि पानीको अभाव छ,		

	पानी	लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिक रूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्त नभएको *	प्राप्त सुचक	नोट
१.८	भण्डारण गरिएको पानी स्वास्थ्य संस्थाको दुईदिनको आवश्यकता पूर्तीको लागि पर्याप्त	छ	७५% भन्दा बढि आवश्यकता पूर्ति भएको छ	७५% भन्दा कम आवश्यकता पूर्ति भएको छ।		
१.९	विश्व स्वास्थ्य संगठनको मापदण्डअनुसार पानीको शुद्धिकरण गरेको	नियमित रूपमा FRC, E.Coli, उज चेक गरी प्रशोधन गर्ने गरेको	फिल्टर आदिको प्रयोग गरी सुरक्षित तर चेक नगरिएको	थाहा नभएको/ प्रशोधन नगरिएको/ परीक्षण गर्ने क्षमता नभएको/ पिउने पानी उपलब्ध नभएको		
१.१०	पिउने पानीमा आर्सेनिकजस्ता अन्य हानिकारक रसायनको जाँच गरेको	छ	आर्सेनिकको मात्रा ०.०५ पि. पि.एम.एम.जि. /लि.भन्दा कम	आर्सेनिकको मात्रा०.०५ पि.पि.एम. एम.जि. /लि.भन्दा बढि		
१.११	पानी तान्न (Water Pumping) पर्याप्त उर्जाउपलब्ध भएको	२४ घण्टा उर्जा उपलब्ध भएको	उर्जा कहिलेकाही उपलब्ध भएको	उर्जा उपलब्ध नभएको		

२	सरसफाई र स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर	लक्ष्य प्राप्ति***	आंशिकरूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्त नभएको *	प्राप्त सुचक	नोट
भाग क: सरसफाई						
आवश्यक सुचकहरु						
२.१	प्रत्येक विरामीले योग गर्न सक्ने पर्याप्त शौचालयको सङ्ख्या अथवा सुधारिएको शौचालय	पर्याप्त सङ्ख्यामा छ	पर्याप्त सङ्ख्यामा भएको तर सबै प्रयोगमा नभएको/ कहिलेका हि लाइन बस्नुपर्ने			
२.२	कर्मचारी र विरामीको लागि शौचालय वा सुधारित शौचालय स्पष्टरूपमा छुट्याएको	छ	छुट्याएको तर स्पष्ट रूपमा नछुट्याएको			
२.३	महिला र पुरुषका लागि शौचालय वा सुधारित शौचालय स्पष्ट रूपमा छुट्याएको	छ	छ तर स्पष्ट रूपमा नछुट्याएको			
२.४	कमितमा एउटा शौचालय वा सुधारिएको शौचालयमा महिनावारी सरसफाईको आवश्यक सामग्री (ठक्कन सहितको बाल्टी र प्याड) व्यवस्थापन गरिएको	छ र उचित सरसफाई गर्ने एकमात्र उपलब्ध रहेको	छ तर उचित सरसफाई नभएको, बाल्टी र प्याडमध्ये कुनै एकमात्र उपलब्ध रहेको			
२.५	कमितमा एक अपाङ्गमैत्री शौचालय भएको	छ	छ तर बिग्रेको वा प्रयोग नभएको छ			
२.६	शौचालयबाट ५ मिटर भित्र शौचालय प्रयोगकर्ताका लागि मात्र सन्वालनमा रहेको हात धुने स्थान (धारो वा वेसिन)	छ	छ तर सन्वालनमा छैन वा पानी, साबुनको व्यवस्था नभएको			

२	सरसफाई र स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर	लक्ष्य प्राप्त***	आंशिकरूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्त नभएको *	प्राप्त सुचक	नोट
उन्नत सुचकहरु						
२.७	शौचालय सरसफाई गरिएको रेकर्ड राखी हरेक दिन सफाई कर्मचारीले दस्तखत गरेको	छ,	शौचालय सफा गरेको तर रेकर्ड नराखेको			
२.८	शौचालयबाट निस्केने फोहोर पानी सुरक्षित तरिकाले व्यवस्थापन गरिने गरेको (दल निकासबाट सेप्टिक टंकीमा जाने) वा चल्ती दल प्रणालीमा पठाएको	छ,	छ तर संचालनमा छैन			
२.९	फोहोर पानी (आकाशो पानी वा अन्य प्रयोजनबाट निस्केको पानी) नाली प्रणालीद्वारा व्यवस्थापन गरिएको	छ,	छ तर संचालनमा छैन			
२.१०	शौचालयमा बत्ती र भ्याल (भेन्टिलेसन) को उचित व्यवस्था भएको	छ,	छ तर संचालनमा छैन			
भाग ख : स्वास्थ्य संस्थाजन्यफोहर						
आवश्यक सुचकहरु						
२.११	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहोर व्यवस्थापनका लागि जिम्मेवार र तालिम प्राप्त व्यक्ति भएको	छ र पर्याप्त तालिम प्राप्त	नियुक्ति गरिएको छ, तर तालिम प्राप्त छैन			

२	सरसफाई र स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर	लक्ष्य प्राप्त***	आंशिकरूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्त नभएको *	प्राप्त सुचक	नोट
२.१२	फोहोर (जोखिम रहित र जोखिमयुक्त) उत्पादन हुने सबै कोठामा फोहोर संकलनका लागि उपयुक्त संकलन भाँडाहरुको व्यवस्था (प्रयोजन सहित)	छ	केहि कोठाहरुमा मात्र उपलब्धछ वा उपलब्ध भाँडाहरुको विको हराएको र बाहिर फोहोर देखिने खालको छ			
२.१३	जोखिम रहित फोहोर विसर्जन गर्नका लागि खाडलको व्यवस्था /घेरिएको फोहोर फाल्ने ठाँउ वा गाउँपालिका/निजि फोहोर संकलनको व्यवस्था भएको	छ	खाडल छ तर अपर्याप्त मापदण्ड/नघेरिए को खाडल/नियमित संकलन नभएको			
२.१४	सझाकामक र धारिलो फोहोरको उचित व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त क्षमता संचालनमा रहेको	छ,	छ तर पर्याप्त क्षमतामा वा संचालनमा छैन			
२.१५	फोहोर प्रशोधन प्रविधि संचालनको लागि पर्याप्त उर्जा उपलब्धभएको	छ - जहिले	छ - कहिलेकाहिं			
२.१६	जोखिमयुक्त र जोखिमरहित फोहोरलाई फाल्नु/प्रशोधन गर्नु अघि उचित तरिकाले छुट्याएर भण्डारण गरिएको	छ,	भण्डारण स्थान छ तर क्षमता कम वा भरिएको छ			

	सरसफाई र स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर	लक्ष्य प्राप्ति***	आंशिकरूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्त नभएको *	प्राप्त सुचक	नोट
२.१७	प्याथोलजिकल फोहोरलाई उचित ढाङ्गले प्लासिन्टा पिटमा राखिएको वा खाडलमा गार्डिएको	छ	छ तर प्रयोगमा छैन अथवा सबै ठाउँमा घेरिएको र बन्द गरेको छैन			
२.१८	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहोरको सुरक्षित व्यवस्थापनको लागि स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर व्यवस्थापन निर्देशिका उपलब्ध र लागू गरिएको	छ	छ तर लागू गरिएको छैन			
२.१९	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी सूचना स्वास्थ्यकर्मी, विरामी र आगन्तुकहरुले देखे गरी राखेको वा टाँसेको	बर्षभरि नै	कहिलेकाही टाँस्ने गरिन्छ वा नबुझिने गरी च्यातिएको वा मधुरो भएको छ			
२.२०	स्वास्थ्य संस्था वरिपरि भेक्टर ब्रिडीडका लागी खाडलमा पानी जम्मा भएको	छैन	छ तर ब्रिडीडका लागी युक्त छैन			
२.२१	सबै कर्मचारीहरुले हेपाटाइटीस बी र टिटानसको खोप लगाएको	छ	छ तर सबैले नलगाएको / पूर्ण मात्रा नलगाएको			

३	स्वच्छता	लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिकरूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्त नभएको*	प्राप्त सुचक	नोट
भाग क: हातको स्वच्छता						
आवश्यक सुचकहरु						
३.१	स्वास्थ्य संस्थाका सेवा दिने हरेक कोठामा हात धुने व्यवस्था	सबै कोठामा छ	केही कोठा मात्रै उपलब्धछ / सबै कोठामा थियो तर सन्वालनमा छैन वा पानी र साबुनको व्यवस्था छैन			
३.२	स्वास्थ्य सेवा सुविधा दिने कोठाको युक्त स्थानमा उचित तरिकाले हात धुने अभ्यासबारेको जानकारी टाँसेको / लेखेको / भुन्ड्याइएको	छ	छ तर स्पष्ट छैन/केही स्थानमा मात्रै छ			
उन्नत सुचक						
३.३	संस्था परिसरमा प्रयोगकर्तामैत्री हात धुने स्थानको व्यवस्था भएको	सन्वालन मा छ	छ तर साबुन र पानीको व्यवस्था छैन			
३.४	फोहोर विसर्जन स्थान नजिक हात धुने स्थानको व्यवस्था भएको	सन्वालन मा छ	छ तर साबुन र पानीको व्यवस्था छैन			
खण्ड ख स्वास्थ्य संस्थाको वातावरण सरसफाई र किटाणुरहित						
आवश्यक सुचक						
३.५	स्वास्थ्य संस्थाको वरपर तारवार गरि सरसफाई गरिएको, वातावरण सफा र व्यवस्थित देखिएको । (फोहरमैला मुक्त, जमेको पानी नभएको, जनावर तथा मानव मलमुत्र नभएको)	छ	सुधारको आवश्यकता			

	स्वच्छता	लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिकरूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्त नभएको*	प्राप्त सुचक	नोट
३.६	स्वास्थ्य संस्थामा रातको समयमा पनि सुरक्षित स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउन पर्याप्त बत्तीको सुविधा भएको (सेवा दिने सबै कोठा, शौचालय, नुहाउने र कपडा धुने स्थान)	सधै छ,	कहिलेकाही मात्र छ			
३.७	सबै कोठाहरुको भुँई र भित्ताहरु सफा भएको	छ	केही कोठाको मात्र भुँई र भित्ताहरु सफा छन्			
३.८	सबै स्वास्थ्य कर्मचारीलाई पन्जा कम्तीमा २ जोडी, १ जोडी मास्क उपलब्ध भएको । साथै सरसफाइकर्तालाई बुट समेत उपलब्ध भएको ।	छ	उचित अवस्थामा छैन			
३.९	स्वास्थ्य संस्थाको सफाइकर्ताले सबै कोठाको विधि सरसफाइ सहि विधि अनुसार अनुसार गरेको	सहि अनुसार गरेको छ	विधि थाहा भएको तर प्रयोग गाउँको विधि थाहा नभएको तर प्रयोग गरेको			
३.१०	स्वास्थ्य संस्थामा लामखुटे जन्य रोगबाट बच्न भ्याल ढोकामा जाली हालेको, किटनासक प्रयोग गरिएको वा भुल उपलब्ध भएको	सबै भ्याल ढोकामा छ	केहि भ्याल ढोकामा मात्रै भएको वा जाली / भुल प्वाल परेको			
३.११	वाससम्बन्धी सामाग्रीहरु खरिद तथा वितरण को अभिलेख स्पष्ट रूपमा राख्ने गरिएको	छ	छ, तर स्पष्ट छैन			
३.१२	सरसफाइ कार्यको अभिलेख स्पष्ट र दैनिक रूपमा राख्ने गरेको	छ	छ, तर दैनिक रूपमा राख्ने गरेको छैन			

	स्वच्छता	लक्ष्य प्राप्ति ***	आंशिकरूपमा प्राप्त लक्ष्य **	लक्ष्य प्राप्त नभएको*	प्राप्त सुचक	नोट
३.१३	कम्तिमा पनि एउटा व्यवस्थित (सावरको सुविधा समेत) नुहाउने स्थान भएको	छ	नुहाउने स्थान भएको तर उचित व्यवस्थापन नभएको			
३.१४	स्वास्थ्य संस्थामा लुगा धुने निश्चित स्थान उपलब्ध भएको	छ	छ तर प्रयोगमा छैन			
३.१५	स्वास्थ्य संस्थामा लन्ड्री सेवा उपलब्ध भएको	छ	छ तर प्रयोगमा छैन			
३.१६	स्वास्थ्य संस्थाको भवनमा उज्यालो र वायु प्रवाहको लागि पर्याप्त रुपमा ठुला भ्याल र खुल्ला ठाँउहरु भएको	छ	छ तर पर्याप्त छैन			
३.१७	भान्साको सामान तथा पकाएको खाना फिङ्गा, किरा वा मुसाबाट जोगाएको	छ	फिङ्गा, किरा वा मुसा कृनै एकबाट मात्र जोगाएको			
३.१८	विरामीको शैयाहरु कम्तीमा १.५ मिटरको दुरिमा भएको	छ	केहि शैया मात्रै १.५ मिटर को दुरिमा भएको			
३.१९	सेवा दिनेकम्मा एक पटक प्रयोग गरिएको तन्ना नियमित प्रतिस्थापन गर्ने वा धोएर पुनः प्रयोग गर्ने गरेको	छ	फोहोर भए पछि गरिन्छ			

(श्रोत: स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी र सरसफाइ सुधारका लागि टुल)

निरीक्षणको रेकर्ड :

हरेक निरीक्षणको प्राप्त लक्ष्य प्रतिशतमा लेख्नुहोस्।

निरीक्षण गरिएका जम्मा लक्ष्यहरू	निरीक्षण १ पहिलो निरीक्षण मिति:	निरीक्षण २ दोस्रो निरीक्षण मिति:	निरीक्षण ३ तेस्रो निरीक्षण मिति:	निरीक्षण ४ चौथो निरीक्षण मिति:
पानी ११	*** %	%	%	%
	** %	%	%	%
	* %	%	%	%
सरसफाई र स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहोर २१	पहिलो निरीक्षण मिति:	दोस्रो निरीक्षण मिति:	तेस्रा निरीक्षण मिति:	चौथो निरीक्षण मिति:
	*** %	%	%	%
	** %	%	%	%
	* %	%	%	%
स्वच्छता १९	पहिलो निरीक्षण मिति:	दोस्रो निरीक्षण मिति:	तेस्रा निरीक्षण मिति:	चौथो निरीक्षण मिति:
	*** %	%	%	%
	** %	%	%	%
	* %	%	%	%
व्यवस्थापन १३	पहिलो निरीक्षण मिति:	दोस्रो निरीक्षण मिति:	तेस्रा निरीक्षण मिति:	चौथो निरीक्षण मिति:
	*** %	%	%	%
	** %	%	%	%
	* %	%	%	%
संस्थाको जम्मा अंक ६४	पहिलो निरीक्षण मिति:	दोस्रो निरीक्षण मिति:	तेस्रा निरीक्षण मिति:	चौथो निरीक्षण मिति:
	*** %	%	%	%
	** %	%	%	%
	* %	%	%	%

अनुसूची ५

स्वास्थ्य संस्था रहने प्रयोगमैत्री शैचालयका विशेषताहरू

बालबालिका मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> ढोका समाउने ह्यान्डल र सीट बच्चाले भेट्ने खालको हुनुपर्नेछ।
लैंगिक मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> महिला र पुरुषका लागि छुट्टाछुट्टै शैचालय हुनुपर्नेछ। महिला शैचालयमा रही हाल्ने ढक्कन भएको टोकरी उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
अपाङ्गता मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> सिंठी वा खुड्किलो बिना नै पहुँचयुक्त र अवरोध नभएको बाटोको व्यवस्था गरिनुपर्नेछ। भुई वा भित्तामा हातले समाउने रेलिङ जोडिएको हुनुपर्नेछ। क्लीलचेयर धुमाउन मिल्ने गरी बनाईएको कोठा हुनुपर्नेछ। कम्तीमा १०० से.मी. चौडाई भएको ढोका बनाइनुपर्नेछ। ढोका समाउने ह्यान्डल, हात राख्ने र सीट पहुँच भएको हुनुपर्नेछ। उपयुक्त भएअनुसार अन्य सुविधाहरू पनि (जस्तै दृष्टिविहीनका लागि बाटोको निर्देशन दिने ढोरी वा ट्रायाक्सटाइल टायल) थप्नुपर्नेछ।
महिनावारी स्वच्छता मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> ढोकाको चुकुलको अवस्था २४ घण्टा पानीको व्यवस्थापन स्यानेटरी प्याड फ्यालन ढक्कनसहितको डस्ट्विनको व्यवस्था हात धुने साबुनको व्यवस्था
अन्य	<ul style="list-style-type: none"> कम्तीमा एउटा प्यान भएको शैचालय हुनुपर्नेछ।

(श्रोत: स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरूका लागि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी राष्ट्रिय मापदण्ड, २०७८)

अनुसूची ६

विद्यालय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको स्वमूल्यांकन फाराम

विद्यालयको नाम: विद्यालय कोड नं.

प्रदेश..... जिल्ला..... स्थानिय तह..... वडा नं.....

क्र. सं.	सूचकहरु	विद्यालयले तारा प्राप्त गर्ने मापदण्डहरु			
		(निम्नलिखित एक तारा, दुई तारा वा तीन ताराको अवस्था मापन गर्दा प्रत्येक ताराको अवस्था १ (न्यून), २ (मध्यम) र ३ (उत्तम) मध्ये जुन अवस्थामा छ, सोही अनुसार अंक लेख्ने)	एक तारा*	दुई तारा**	तीन तारा***
१	खानेपानी	पिउन, हात धुन र सरसफाई गर्नका लागि सुधारिएको स्रोतबाट सबैलाई सुलभ रूपमा पानीको उपलब्धता भएको । []	पिउन, हात धुन र सरसफाई गर्नका लागि सुधारिएको स्रोतबाट सबैलाई सुलभ रूपमा पानीको उपलब्धता भएको । []	पिउन, हात धुन र सरसफाई गर्नका लागि सुधारिएको स्रोतबाट सबैलाई सुलभ रूपमा पानीको उपलब्धता भएको । []	कक्षा कोठा र विद्यालय परिसरको नियमित सरसफाई गरी ठोस फोहरलाई टोकरीमा सङ्कलन गरी समय समयमा विसर्जन गर्ने गरिएको साथै विद्यालय सेवा क्षेत्र खुला दिसामुक्त अवस्था कायम भएको । []
२	शौचालय	छात्रा तथा छात्रहरूका लागि चुकुल सहितका अलग अलग सुधारिएका तथा सुचारु शौचालय भएको । []	छात्रा तथा छात्रहरूका लागि चुकुल सहितका अलग अलग सुधारिएका तथा सुचारु शौचालय भएको । []	छात्रा तथा छात्रहरूका लागि चुकुलसहितका अलग अलग सुधारिएका तथा सुचारु शौचालय भएको । []	विद्यालयमा विद्यार्थीले खाने दिवा खाजा सफा, स्वच्छ र ताजा भएको । []

क्र. सं.	सूचकहरु	विद्यालयले तारा प्राप्त गर्ने मापदण्डहरु (निम्नलिखित एक तारा, दुई तारा वा तीन ताराको अवस्था मापन गर्दा प्रत्येक ताराको अवस्था १ (न्यून), २ (मध्यम) र ३ (उत्तम) मध्ये जुन अवस्थामा छ, सोही अनुसार अंक लेख्ने)			
		एक तारा*	दुई तारा**	तीन तारा***	कै.
३	सफा, स्वच्छ र हरियाली वातावरण	कक्षा कोठा र विद्यालय परिसरको नियमित सरसफाई गरी ठोस फोहरलाई टोकरीमा सङ्कलन गरी समय समयमा विसर्जन गर्ने गरिएको साथै विद्यालय सेवा क्षेत्र खुला दिसामुक्त अवस्था कायम भएको । []	कक्षा कोठा र विद्यालय परिसरको नियमित सरसफाई गरी ठोस फोहरलाई टोकरीमा सङ्कलन गरी समय समयमा विसर्जन गर्ने गरिएको साथै विद्यालय सेवा क्षेत्र खुला दिसामुक्त अवस्था कायम भएको । []	कक्षा कोठा र विद्यालय परिसरको नियमित सरसफाई गरी ठोस फोहरलाई टोकरीमा सङ्कलन गरी समय समयमा विसर्जन गर्ने गरिएको साथै विद्यालय सेवा क्षेत्र खुला दिसामुक्त अवस्था कायम भएको । []	
४	खानाको स्वच्छता	विद्यालयमा विद्यार्थीले खाने दिवा खाजा सफा, स्वच्छ र ताजा भएको । []	विद्यालयमा व्यवस्थित र सुरक्षित तवरले दिवा खाजा तयार गर्न भाँडावर्तन, अन्य सामग्रीहरु र भान्डाघरको सुविधा भएको तथा पकाएको र नपकाएको खाद्य सामग्री छुट्टाउँडै राख्ने व्यवस्था भएको । []	दक्ष व्यक्ति मार्फत दिवा खाजा तयार गर्ने व्यवस्था भएको र उपयूक्त तापकम्मा सुरक्षित भण्डारण गर्ने व्यवस्था भएको । []	

क्र. सं.	सूचकहरु	विद्यालयले तारा प्राप्त गर्ने मापदण्डहरु			
		एक तारा*	दुई तारा**	तीन तारा***	कै.
५	स्वच्छता सुविधा	पानी र साबुन सुविधासहितको हात धुने सुविधा भएको । []	समूहमा साबुन पानीले हात धुने स्थायी सुविधा सहित साबुन र पानीको नियमित व्यवस्था भएको । []	समूहमा साबुन पानीले हात धुने स्थायी सुविधा (प्रति विद्यार्थी ५० को अनुपातमा एक धारा) मा सबैको सहज पहुँच सहित प्रयोग भई नाली वा सोकपिट वा बगैचा वा करेसाबारीमा पानीको निकासको व्यवस्था गरिएको। []	
६	स्वच्छता शिक्षा	सबै कक्षामा स्वच्छता शिक्षा अध्ययन, अध्यापन हुने गरेको, पाँच कक्षा देखि महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन पठनपाठन गर्ने गरिएको । []	विद्यार्थीहरूको व्यवहारिक र जीवन उपयोगी स्वच्छता शिक्षामा सकिय सहभागिता हुने गरेको । []	स्वास्थ्यतथा वातावरण विषयमा विद्यार्थीहरूको व्यक्तिगत सरसफाई र स्वच्छता व्यवहार (समूहमा हात धुने, व्यक्तिगत सरसफाईर शौचालयको सरसफाई गर्ने) का आधारमा अड्क दिने पद्धतिको अवलम्बन गरिएको []	

क्र. सं.	सूचकहरु	विद्यालयले तारा प्राप्त गर्ने मापदण्डहरु			
		एक तारा*	दुई तारा**	तीन तारा***	कै.
७	महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन सुविधा	महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापनका सुविधा ठकन सहितको डस्टबिन राखिएको । []	आकर्सिक सामग्री अवस्थाका लागि सहज महिनावारी सामग्री तयार वा प्रयोग गर्ने सीप सिकी वा स्वस्थकर महिनावारी सामग्री प्रयोगमा ल्याएका र महिनावारी स्वच्छता सुविधाहरू सञ्चालनमा रहेको। []		
८	संस्थागत व्यवस्था र दिगोपना	बाल क्लब र विद्यालय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समन्वय समिति गठन भएको । []	विद्यालय सुधार योजनामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समन्वय समिति योजना समावेश भई कार्यान्वयनमा ल्याइएको । []	नियमित मर्मत सम्भारका लागि मर्मत सम्भार कोषको व्यवस्था, आवश्यक सीप र जगेडा औजारहरूको व्यवस्था भएको र नियमित रूपमा तालिका अनुसार शौचालय, पानी टंकी, फिल्टर र हातधुने ठाउँकोसरसफाई गर्ने गरिएको । []	

क्र. सं.	सूचकहरु	विद्यालयले तारा प्राप्त गर्ने मापदण्डहरु			
		एक तारा*	दुई तारा**	तीन तारा***	कै.
९	विपद जोखिम व्यवस्थापन	शिक्षक तथा बालबालिकाहरु लाई विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धमा क्षमता विकास गरिएको । []	खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता समेतको विपद पूर्व तयारी र प्रतिकार्ययोजना तयार गरिएको र जोखिम नक्साइकन तयारगरी सबैले देख्ने स्थानमा टाँगिएको । []	खानेपानी तथा सरसफाइका सरचनाहरू नेपाल सरकारको स्वीकृत मापदण्ड (विपद जोखिम न्यूनीकरण) अनुसार निर्माण भएको साथै आकस्मिक अवस्थामा खोज तथा उद्धार गर्ने टोली गठन गरी शिप सिकाइएको । []	
१०	अनुगमन तथा जवाफ देहिता	खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता र महिनावारी स्वच्छताका लागि सम्पर्क शिक्षक (महिलालाई प्राथमिकता) वा स्वास्थ्य कार्यकर्ताको व्यवस्था गरिएको । []	खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता र महिनावारी स्वच्छता सम्पर्क शिक्षकको निरानीमा दैनिक रूपमा शौचालयको सफाई र सावुन पानीले हात धुने गरिएको । []	खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता र महिनावारी स्वच्छता सम्पर्क शिक्षकको सहजीकरणमा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता कर्नर (सम्बन्धित पुस्तक, पत्रिका, पोस्टर,	

क्र. सं.	सूचकहरु	विद्यालयले तारा प्राप्त गर्ने मापदण्डहरु			
		एक तारा*	दुई तारा**	तीन तारा***	कै.
					सूचना तथा जानकारीमूलक सामग्री र महिनावारी सामग्रीको स्वच्छ र स्वस्थ खाजा) व्यवस्था गरिएको । न्युनतम ६ महिनामात्रकपटक सबै सूचकहरुको स्वअनुगमन गरी अभिलेख राखिएको []
		जम्मा अड्क	उल्लिखित १० सूचकका आधारमा समग्र अवस्था विश्लेषण		

(श्रोत: विद्यालय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी कार्यविधि, २०७४)

द्रष्टव्य १: क. सुधारिएको पानीको स्रोत भन्नाले पाइपबाट प्राप्त पानी, बोरिङ् र ट्रियूबेल, सुरक्षित इनार, मूल, आकाशेपानी, प्याकेज गरिएको वा वितरण गरिएको पानी भन्ने बुझिन्छ ।

ख. सुधारिएको शौचालय भन्नाले फ्लास भएको शौचालय, मल शौचालय, स्त्याव भएको खाल्डे शौचालय भन्ने बुझिन्छ ।

द्रष्टव्य २: एक तारा अन्तर्गत राखिएका मापदण्डहरुमा ३० अड्क प्राप्त गरेपछि मात्र “एक तारा” तोक्न सकिनेछ । यसै गरी दुई तारा वा तीन तारा अन्तर्गत राखिएका मापदण्डहरु पूरा गरेपछि मात्र “दुई तारा” वा “तीन तारा” तोक्न सकिनेछ ।

अनुसूची ७

स्वमूल्यांकनको विश्लेषण आधारमा स्तरोन्नतिका लागि कार्ययोजनाको ढाँचा
विद्यालयको नाम : विद्यालय कोड नं
प्रदेश जिल्ला स्थानीय तह वडा नं

सूचकहरू	सुधार गर्नुपर्ने मुख्य कार्यहरू	जिम्मेवार व्यक्ति, संस्था	समयावधि	कैफियत
१. खानेपानी	तारा १			
	तारा २			
	तारा ३			
२. शौचालय	तारा १			
	तारा २			
	तारा ३			
३. सफा, स्वच्छ र हरियाली वातावरण	तारा १			
	तारा २			
	तारा ३			
४. खानाको स्वच्छता	तारा १			
	तारा २			
	तारा ३			
५. स्वच्छता सुविधा	तारा १			
	तारा २			
	तारा ३			
६. स्वच्छता शिक्षा	तारा १			
	तारा २			
	तारा ३			
७. महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन सुविधा	तारा १			
	तारा २			
	तारा ३			
८. संस्थागत व्यवस्था र दिगोपन	तारा १			
	तारा २			
	तारा ३			
९. विपद् जोखिम व्यवस्थापन	तारा १			
	तारा २			
	तारा ३			
१०. अनुगमन तथा जवाफदेहिता	तारा १			
	तारा २			
	तारा ३			

समितिका सदस्यको नाम, पद तथा हस्ताक्षर

क्र.सं	नाम	पद	हस्ताक्षर
१			
२			
३			
४			
५			
६			
७			

मिति :

अनुसूची ८

विद्यालय मैत्री शौचालयका विशेषताहरु

बालबालिका मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> ढोका समाउने ह्यान्डल र सिट बच्चाले भेट्ने खालको हुनुपर्नेछ।
लैंडिङ मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> महिला र पुरुषका लागि छटाछ्युटै शौचालय हुनुपर्नेछ। महिला शौचालयमा रटी हाल्ने ढक्कन भएको टोकरी उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
अपाङ्गता मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> सिंडी वा खुइकिलो विना नै पहुँचयुक्त र अवरोध नभएको वाटोको व्यवस्था गरिनुपर्नेछ। भुई वा भित्तामा हातले समाउने रेलिङ जोडिएको हुनुपर्नेछ। क्हीलचेयर घुमाउन मिल्ने गरी बनाइएको कोठा हुनुपर्नेछ। कम्तिमा १०० से.मी. चौडाई भएको ढोका बनाइनुपर्नेछ। ढोका समाउने ह्यान्डल, हात राख्ने र सीट पहाँच भएको हुनुपर्नेछ। उपयुक्त भएनुसार अन्य सुविधाहरु पनि (जस्तै दृष्टिविहीनका लागि वाटोको निर्देशन दिने डोरी वा द्रयाक्सटाइल टायल) थप्नुपर्नेछ।
महिनावारी स्वच्छता मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> ढोकाको चुकुलको अवस्था २४ घण्टा पानीको व्यस्थापन स्यानेटरी प्याड फ्याल ढक्कन सहितको डरिवनको व्यवस्था हात धुने साबुनको व्यवस्था
अन्य	<ul style="list-style-type: none"> कम्तीमा एउटा प्यान भएको शौचालय हुनुपर्नेछ।

अनुसूची ९

सार्वजनिक शौचालय निरीक्षण फारम

१. निरीक्षण मिति :.....
२. निरीक्षकको नाम:.....
३. शौचालय भएको स्थान:.....
४. निर्माण सहयोग गर्ने संस्था:.....
५. सञ्चालन प्रक्रिया: निजी स्थानीय सरकार अन्य.....
६. सेवाको प्रकार :
स-शुल्क निःशुल्क
७. स-शुल्क हो भने, पिसाब गरेको शुल्क रु.....
दिसा गरेको शुल्क रु.....

बिवरण	निरीक्षण गरिएको विवरण	अवस्था - (टिक)	देखिएका समस्याहरु	सुधारका लागि गर्नुगर्ने कार्यहरु	सुधार गरिएको मिति:
बाहिरी ढोका	शौचालयको संकेत चिन्ह/प्रष्ट र यथा स्थानमा टाँसिएको				
	सजिलै खोलन बन्द गर्न सकिने				
भित्रको ढोका	टुटफुट				
	ढोकाको चुकुल चालु अवस्थामा भएको				
भ्रायाल	सजिलै खोलन बन्द गर्न सकिने				
	सिसा चर्केको				
	पालिस भएको				
ऐना	कुनै टुटफुट नभएको				
हातधुने ठाउँ (बोसिन)	कुनै टुटफुट नभएको				
	धाराहरुमा पानी भएको				
	धारा चुहिने				
	पानीको निकासमा अवरोध				
	फिटिङ दुरुस्त भएको				

बिवरण	निरीक्षण गरिएको विवरण	अवस्था - (टिक)	देखिएका समस्याहरु	सुधारका लागि गर्नुगर्ने कार्यहरु	सुधार गरिएको मिति:
पिसाब फेर्ने स्थान	टुटफुटनभएको दागधब्बा रहित फ्लस सजिलै हुने				
	पानीको सहज निकास भएको				
प्यान वा कम्मोड	टुटफुट नभएको सजिलै फ्लसिङ्हुने पानीको सहज निकास भएको दागधब्बा रहित				
बत्ति	बत्ति तथा स्वीचहरु सुचारु अवस्थामा भएको				
भित्ता	भित्ता तथा टायलहरु नचर्केको वा नफुटेको रंग रोगन नविग्रिएको				
अन्य सामग्री हरुको उपलब्धता	पर्याप्त पानी भएको हातधुने सावुन भएको रुमाल तथा टोइलेट पेपर भएको				
ठल निकास	फोहर पानीको सुरक्षित व्यवस्थापन र विसर्जनको व्यवस्था भएको				
सरसफाई	शौचालय र शौचालय परिसर सफा भएको फोहोर फ्याँकनको लागि बिन राखिएको				
	शौचालय परिसरमा हरियाली भएको				

अनुसूची १०

राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड कार्यान्वयन तथा अनुगमन निर्देशिका
२०७५ अनुसार सेवाप्रदायकले सञ्चालन (अनुगमनका क्रममा जाँच गर्नुपर्ने
पारामिति तथा सो को आवृत्ति (Frequency)

सि.नं.	वर्ग	पारामिति	अनुगमन आवृत्ति
१	भौतिक	धमिलोपना	दैनिक
२		हाइड्रोजन विभव	दैनिक
३		रंग	दैनिक
४		स्वाद तथा गन्ध	दैनिक
५		कुल घोलित ठोस पदार्थ	त्रैमासिक
६		विद्युतीय संवाहकता	दैनिक
७		क्लोरिन अवशेष	दैनिक
८	रासायनिक	फलाम	मासिक
९		मेंगानिज	वार्षिक
१०		आर्सेनिक	वार्षिक
११		क्याडमियम	वार्षिक
१२		कोमियम	वार्षिक
१३		सायनाइड	वार्षिक
१४		फ्लोराइड	वार्षिक
१५		शिशा	वार्षिक
१६		अमोनिया	मासिक
१७		क्लोराइड	मासिक
१८		सल्फेट	वार्षिक
१९		नाइट्रेट	मासिक
२०		तामा	वार्षिक
२१		कूल कडापन	मासिक
२२		ब्यालसियम	मासिक
२३		जस्ता	वार्षिक
२४		पारा	वार्षिक
२५		आलुमिनियम	वार्षिक
२६	सूक्ष्म जैविक	इ-कोली	मासिक
२७		कूल कोलीफम	मासिक

अनुसूची ११

नेपाल सरकारले जलस्रोत ऐन, २०४४ को दफा १८ को उपदफा (१) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी “राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड कार्यान्वयन तथा अनुगमन निर्देशिका २०७५” अनुसार खानेपानीको गुणस्तर देहायबमोजिम तोकेकोछ :

(क) मिनी ल्याबको क्षमता अनुसार अनिवार्य परीक्षण गर्नुपर्ने पारामितिहरू र परीक्षण विधिहरू :

क्र.सं (S.N.)	पारामितिहरू (Parameters)	एकाइ (Unit)	अधिकतम सघननसीमा (Maximum Concentration Limit)	परीक्षण विधि (Test Method)	कैफियत (Remarks)
१	धमिलोपन (Turbidity)	एन. टि. यू. (NTU)	५	नमुना पानी भएको परीक्षण ट्यूबमा आँखाले हेरेर	NHBGV
२	हाइड्रोजन विभव (PH)		६.५-८.५	परीक्षण किट प्रयोग गरेर	NHBGV
३	विद्युतीय सवहकता (Electrical Conductivity)	माइक्रोसिमेन्स/से.मि. (μS/cm)	१५००	EC meter प्रयोग गरेर	NHBGV
४	फलाम (Iron)	मि. ग्रा./लि. (mg/L)	०.३०(३)	किट प्रयोग गरेर	NHBGV
५	तापमान (Temperature)			Thermometer	
६	क्लोराइड (Chloride)	मि. ग्रा./लि. (mg/L)	२५०	किट प्रयोग गरेर	NHBGV
७	नाइट्रेट (Nitrate)	मि. ग्रा./लि. (mg/L)	५०	किट प्रयोग गरेर	HBGV
८	एमोनिया (Ammonia)	मि. ग्रा./लि. (mg/L)	१.५०	किट प्रयोग गरेर	NHBGV
९	इ-कोली (E-Coli)	सि. एफ. यु./१०० मि.लि. (CFU/100ml)	०	MEMBRANE FILTERMethod	HBGV
१०	रङ (Color)	टि. सि. यू. (TCU)	५	नमुना पानी भएको परीक्षण ट्यूबमा आँखाले हेरेर	NHBGV
११	क्लोरिन अवशेष (Residual Chlorine)	मि. ग्रा./लि. (mg/L)	०.१०-०.५० (न्यूनतम-अधिकतम)	किट प्रयोग गरेर	HBGV (क्लोरिन प्रयोग हुने प्रणालीमा मात्र)
१२	कूल कडापन (Total Hardness)	मि. ग्रा./लि. (mg/L)	५००	परीक्षण किट प्रयोग गरेर	NHBGV

(ख) जोखिम तथा सान्दर्भिकताको आधारमा थप परीक्षण गर्नुपर्ने पारामितिहरू :
माइक्रोबायोलॉजिकल पारामितिहरू (Microbiological Parameters)

१३	कुल कोलिफोर्म (Total Coliform)	सि. एफ. यु./१०० मि.लि. (CFU/100ml)	०-९५ प्रतिशत नमुनाहरूमा	MEMBRANE FILTER Method	HBGV
----	-----------------------------------	---	----------------------------	------------------------	------

HBGV- Health Based Guideline Value

NHBGV- Non- Health Based Guideline Value

आज्ञाले
कृष्ण प्रसाद पोखेल
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत